

Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет української філології
Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра

**ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ ЯК ВИЯВ ІДОСТИЛЮ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ
І. БАГРЯНОГО**

Виконала студентка IV курсу групи У-42
спеціальності 6.020303 «Філологія.
Українська мова і література»
Бобер Людмила Миколаївна

Керівник – канд. філол. наук, в. о. доц.
Мушировська Наталія Володимирівна

Рецензент – канд. філол. наук, доц.
Дзюба Майя Миколаївна

Рівне – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ТА ЇХ ФУНКЦІЮВАННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	7
1.1. Явище прецедентності як лінгвістичний феномен.....	7
1.2. Типологія прецедентних феноменів.....	13
1.3. Прецедентність як особливість авторського ідіостилю художньої прози І.Багряного.....	22
Висновки до І розділу	26
РОЗДІЛ ІІ. ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВІВ ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ У РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ»	28
2.1. Використання прецедентних ситуацій у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський».....	28
2.2. Прецедентні тексти та їх функція у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський»	38
2.3. Прецедентні висловлювання та їх функції у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський»	45
2.4. Використання прецедентних імен у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський»	50
Висновки до ІІ розділу	60
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Вивчення особливостей мови художньої літератури та індивідуально-авторського стилю було й залишається одним із важливих напрямків досліджень у лінгвостилістиці. Його природу можна описати за допомогою нових підходів, одним з яких є дослідження прецедентних феноменів, що залучає широкий апарат лінгвістичних і культурологічних методів.

Прецедентні феномени є надзвичайно дієвим, але в той самий час малодослідженим засобом впливу на читача. Сьогодні спостерігається стрімке зростання зацікавлення до використання феноменів прецедентності у тексті, адже реалії існування мови змушують усвідомлювати мовців значимість способів вираження думки через апеляцію до об'єктів культури, інших текстів, процесів навколишньої чи історичної дійсності, а інтертекстуальні зв'язки стали через це об'єктом численних лінгвістичних досліджень. Проте функціонування прецедентних феноменів та їх ролі у художньому тексті потребують подальшого вивчення. Під цим кутом зору практично не досліджувались твори української літератури, зокрема твори письменників ХХ століття, серед яких – творчість І. Багряного.

Прецедентні феномени виступають одиницями-репрезентантами культури, вони актуалізують явища когнітивного плану, відтворювані у мові, таким чином можуть бути прочитані та інтерпретовані у художньому тексті. Вивченню прецедентних феноменів у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці присвячено праці значного кола науковців, серед яких: Д. Б. Гудков, В. В. Красних, А. В. Маслова, Є. А. Нахімова, А. В. Суперанська, С. В. Ільєсова, Т. В. Крутько, Н. А. Кузьміна, О. О. Селіванова та ін.

Актуальність дослідження. Вивчення прецедентних феноменів допомагає описати процеси, що відбуваються у когнітивній базі лінгвокультурної свідомості, та з'ясувати, які з цінностей й аспектів картини світу є актуальнішими для творчості того чи іншого автора та як він оперує ними як засобами комунікації з читачем. Саме цими чинниками визначається актуальність нашого дослідження. Бакалаврська робота присвячена розгляду

прецедентних одиниць на матеріалі прози І. Багряного, а саме його роману «Сад Гетсиманський». Домінантним у цій роботі є детальний розгляд прецедентних одиниць з погляду їх типології, походження та стилістичної функції у тексті, що раніше не розглядалося у наукових працях як окрема проблема.

Об'єктом наукового дослідження є прецедентність ідіостилю письменника Івана Багряного на матеріалі його роману «Сад Гетсиманський».

Предмет наукового дослідження – типологія та особливості функціонування прецедентних одиниць у вищезазначеному романі Івана Багряного.

Метою роботи є дослідити використання прецедентних феноменів у прозі Івана Багряного, зробити узагальнення щодо ролі прецедентних феноменів в ідіостилі письменника в контексті літератури зазначеного періоду. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки наступних поставлених **завдань**:

- узагальнити принципи дослідження прецедентних феноменів вітчизняними та зарубіжними вченими на сучасному етапі;
- описати явище прецедентності як лінгвістичний феномен;
- з'ясувати змістове наповнення основних понять: ідіостиль автора, прецедентний феномен, прецедентна ситуація, прецедентний текст, прецедентне висловлювання, прецедентне ім'я;
- виділити основні групи прецедентних феноменів, що використовуються у прозі І. Багряного (на матеріалі роману «Сад Гетсиманський»);
- розширити уявлення про ідіостиль І. Багряного через дослідження семантики та функціонування прецедентних одиниць у романі «Сад Гетсиманський» в контексті літератури другої половини ХХ століття.

Для досягнення поставленої мети ми використовували різні **методи дослідження**: описовий метод для систематизації та характеристики

досліджуваного матеріалу; метод контекстуального аналізу для виявлення інтенцій автора тексту; структурний метод, зокрема метод компонентного аналізу для з'ясування семантики прецедентних одиниць; метод функціонально-стилістичного аналізу для з'ясування специфіки використання прецедентних феноменів у літературному творі; аналізу, синтезу, порівняння, індукції та дедукції, що дозволили з'ясувати та уточнити основні теоретичні поняття в роботі та здійснити аналіз лінгвістичного матеріалу роману Івана Багряного. У роботі було виділено та проаналізовано шляхом загальної вибірки 130 прецедентних феноменів.

Теоретичне значення роботи полягає в репрезентації методики аналізу прецедентних феноменів, принципів їх опису і класифікації, виявлення стилістичної ролі в художньому тексті, конкретні результати аналізу дозволяють поглибити інтерпретацію поняття прецедентного феномена, а також стають для нього ілюстративним матеріалом.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані на філологічних факультетах під час вивчення курсів сучасної української літературної мови, загального мовознавства, лінгвістичного аналізу тексту, стилістики.

Наукова новизна роботи полягає в аналітико-текстологічному дослідженні прецедентних одиниць у прозі І. Багряного (на матеріалі роману «Сад Гетсиманський»), яка раніше не досліджувалась окремо під кутом зору прецедентності, що сприятиме більш глибокому аналізу та інтерпретації твору, допоможе з'ясувати не лише експліцитний, а й імпліцитний зміст художнього тексту.

Апробація. Результати бакалаврської роботи були апробовані на Всеукраїнській студентській науково-практичній онлайн-конференції «Пріоритети філологічної освіти» (15 травня 2020 р., м. Рівне). Окремі положення бакалаврського дослідження представлені у статті «Типологія прецедентних феноменів та їх роль у художньому тексті» у виданні: Пріоритети філологічної освіти: збірник наукових праць студентів,

магістрантів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, учнів відділення філології та мистецтвознавства РМАНУМ. – Рівне-Острог: Видавництво національного університету «Острозька академія», 2020.

Структура бакалаврського дослідження зумовлена її метою і завданнями. У першому розділі проаналізовано та узагальнено теоретичні принципи вивчення прецедентності і класифікації прецедентних феноменів; другий розділ присвячено дослідженню ідіостилю Івана Багряного під кутом зору прецедентності, особливостей використання різних типів прецедентних феноменів у романі «Сад Гетсиманський».

Робота містить вступ, два розділи, висновки, список використаної літератури та список використаних джерел. Загальний обсяг дослідження складає 73 сторінки, з яких 65 сторінок складає основний текст. Список літератури налічує 55 позицій, список використаних джерел – 3 позиції.

РОЗДІЛ І. ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ТА ЇХ ФУНКЦІЮВАННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

1.1. Явище прецедентності як лінгвістичний феномен

Мова забезпечує інформативну спадковість, фіксує культурний і духовний досвід людства, передаючи його майбутнім поколінням. Етнічна й мовна свідомість формується за допомогою мовного інформаційного коду, її ядро складають прецедентні феномени. Прецедентні феномени – це один із виявів національної своєрідності мови, втілення взаємозв'язку умов існування народу, його культури, мови та ментальності. Прецедентні феномени створюють певну систему цінностей, регулюють соціальну поведінку представників окремої національно-лінгвокультурної спільноти [32, с. 5].

Для висвітлення проблеми функціонування прецедентних феноменів в окремому художньому тексті слід, насамперед, проаналізувати наявні дефініції прецедентних феноменів, визначити основні підходи до класифікації прецедентних феноменів, з'ясувати їх основні властивості та функції.

Лінгвістична наука пропонує велику кількість тлумачень поняття «прецедентність». В 11-томному «Словнику української мови» за редакцією І. К. Білодіда знаходимо таке визначення прецеденту: «Учинок, випадок, що стався в минулому і є прикладом або виправданням для наступних подібних учинків, випадків» [48, с. 547]. На думку Л. Гришаєвої, прецедентні феномени можуть бути потрактовані як свого роду культурні «скрепи», що поєднують певні пласти культури та історичні епохи в єдину систему синхронії-діахронії [7, с. 18-20]. Т. Ю. Кальченко вважає, що прецедентні феномени, як складники національної когнітивної бази є конденсаторами соціокультурної інформації та історичної пам'яті. Прецедентний феномен розуміється ним як «складна одиниця ментального рівня, значення якої більш глибоке, ніж буквальний зміст її складових лексем» [20, с. 75-76]. Відома

дослідниця О. А. Нахімова вважає, що через систему прецедентних феноменів відбувається трансляція «культурної пам'яті» народу від покоління до покоління та одночасно об'єднання народу навколо його культурних і моральних цінностей та ідеалів [38, с. 12]. І. Богданова, спираючись на визначення А. Маслової, стверджує, що прецедентний феномен можна пояснити за допомогою поняття еталона, тобто ідеалізованого стереотипа, який на соціально-психічному рівні виступає виявом нормативних уявлень про людину, світ, суспільство [2, с. 57].

Т. Хлопова, вказуючи на важливість прецедентних феноменів у конструюванні художніх текстів, зазначає, щовони «є дискурсивними одиницями, які розглядають як тіла знаків культури, що входять у колективний когнітивний простір комунікантів і виступають основними компонентами спільного ядра знань та уявлень певного народу [53, с. 120]. І. Захарченко зазначає, що прецедентні феномени сприймаються як єдине ціле, мають ознаки клішованості, бо у відповідних комунікативних ситуаціях відтворюються без істотних змін [16, с. 48].

Прецедентні феномени вивчаються у теорії прецедентності, започаткованої Ю. Карауловим. Насамперед, учений увів в обіг поняття «прецедентний текст». Він визначає прецедентні тексти як «готові інтелектуально-емоційні блоки-стереотипи», «зразки для зіставлення», які є інструментом, що прискорює перехід мовної особистості із «фактологічного» контексту думки в «ментальний» [24, с. 89]. Вчений називає прецедентними тексти, що мають значення для мовної особистості у пізнавальному й емоційному плані. Вони добре відомі також широкому оточенню, звернення до цих текстів завжди відновлюється в дискурсі тієї чи іншої мовної особистості.

Пізніше науковці конкретизували терміни, які надалі стали складати систему прецедентних одиниць: «прецедентне висловлювання» (В. Костомаров, Н. Бурвикова), «прецедентне ім'я» (Д. Гудков), «прецедентна ситуація» й «прецедентний феномен» (В. Красних, Д. Гудков,

І. Захаренко, Д. Багаєва). Термін «прецедентний феномен» учені вважають найбільш широким за значенням, оскільки він відповідає кожній із названих термінологічних одиниць [39, с. 13]. До числа прецедентних феноменів також зараховують різнотипні одиниці – лексеми, фразеологізми, речення, а також невербальні одиниці. [9, с. 88].

Теорія прецедентності нерозривно пов'язана з теорією інтертекстуальності, тому що проблема функціонування прецедентного феномена в тексті й установа діалогу між текстом-донором і текстом реципієнтом лежить у площині інтересів теорії інтертекстуальності, але безпосередньо стосується одиниць теорії прецедентності [1, с. 5].

Щодо дефініції поняття інтертекстуальності, відомо, що термін «інтертекстуальність» почав вживатися в науковому обізі з 1967 року і був уведений Юлією Кристєвою як теоретиком постструктуралізму для позначення таких властивостей текстів та наявних зв'язків між ними, завдяки яким тексти можуть посилатися один на одного в різний спосіб [19, с. 225]. За тлумаченням Сахарук І. В., інтертекстуальність є «діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)» [44, с. 191]. Виявами інтертекстуальності дослідниця вважає цитати, алюзії, ремінісценції, римейки, синкретизм функціональних стилів та жанрів [43, с. 337].

Реалізується інтертекстуальність як текстотвірна категорія через існування прецедентних текстів як «системних одиниць тезаурусу лінгвокультурної спільноти, що мають соціально зумовлену значущість для її членів, і актуалізують окремі аспекти прецедентності таких текстів у текстах-приймачах в процесі комунікації» [54, с. 16]. Ми підтримуємо думку Г. Зав'ялової, яка вбачає основні відмінності інтертекстуальності та прецедентності в тому, що інтертекстуальність відображає міжтекстові відношення, а прецедентність – відношення між текстом і свідомістю мовної особистості [14, с. 20].

Теорія прецедентних феноменів трактується Б. Гудковим як один із виявів теорії інтертекстуальності, оскільки запозичені елементи в структурі тексту визначаються як культурно збагачені знаки – ядерні елементи національної когнітивної бази [11, с. 18].

О. О. Ворожцова серед важливих диференційних характеристик прецедентних феноменів називає їх здатність:

- 1) виконувати роль еталону культури, бути породжувальною моделлю для певного класу об'єктів;
- 2) функціонувати у якості згорнутої метафори, яка виражає не раціональну, а емоційну оцінку;
- 3) виступати символом такого феномену чи ситуації, які не можуть бути вербалізовані, або ж така вербалізація є дуже багатослівною [5, с. 32].

Відома дослідниця О. А. Нахімова серед основних критеріїв виявлення прецедентних феноменів у текстах називає:

- 1) пов'язаність певного поняття з класичним твором;
- 2) загальну відомість феномена та відтворюваність його в текстах;
- 3) неденотативне використання певного імені, що виконує функцію культурного знака [38, с. 56-57].

О. О. Ворожцова, О. А. Нахімова та С. Л. Кушнерук відштовхуються від визначення прецедентного феномена, здійсненого В. В. Красних у праці «Етнопсихолінгвістика та лінгвокультурологія», що вважається вченими найбільш повним та обґрунтованим. В. В. Красних до прецедентних зараховує феномени:

- 1) загальновідомі усім представникам національної лінгвокультурної спільноти;
- 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному та емоційному) плані (за прецедентним феноменом стоїть уявлення про нього, спільне для всіх носіїв певного менталітету, яке робить усі звернення до прецедентного феномену зрозумілими);

3) звертання до яких постійно відновлюється в мовленні представників певної національної лінгвокультурної спільноти (така апеляція є частотною, зрозумілою без додаткового коментаря) [32, с. 44-45].

Дослідник Г. Г. Слишкін трактує прецедентні феномени як певний особливий вид концептів, тому що вони як одиниці, що належать свідомості, обумовлюються культурою та мають мовне втілення [47, с. 9].

За визначенням Д. Б. Гудкова, прецедентні феномени – це одиниці, які належать до когнітивної бази певної лінгвокультурної спільноти та є відомими для будь-якого пересічного її представника [9, с. 153].

О. Селіванова в енциклопедії термінів «Сучасна лінгвістика» прецедентні феномени визначає як компоненти знань, позначення та зміст яких є добре відомими представникам тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти, актуальними й використовуваними в когнітивному й комунікативному планах. Прецедентні феномени як знаки відзначаються великим інформативним обсягом і подібні до символів [45, с. 492-493].

Згідно з Н. В. Кондратенко, одна з домінантних особливостей прецедентних феноменів, що є елементами інтертексту, – їх експліцитність, що сприяє належному розумінню текстів [29, с. 157].

О. С. Боярських, що спирається на погляди Д. Б. Гудкова і В. В. Красних, при аналізі прецедентних одиниць розмежовує їх ознаки як ознаки одиниць мови, свідомості і культури. На її думку, ознаками прецедентних феноменів як мовних одиниць є такі:

- а) вербальне вираження прецедентних феноменів;
- б) відтворення прецедентних феноменів у процесі комунікації, а не створення їх заново;
- в) можливість трансформації одночасно зі збереженням впізнаваності [4, с. 47-48].

О. Найдюк поліляє прецедентні феномени на:

- 1) вербальні – прецедентні висловлення, тексти, імена;
- 2) вербалізовані – прецедентні жанри, ситуації;

3) невербальні – авторські й реінтерпретовані [37, с. 4].

О. С. Боярський називає ознаками прецедентних феноменів як ментальних одиниць такі:

а) прецедентні феномени становлять результат когнітивних операцій, якими є, до прикладу, редукція, мінімізація та ін.;

б) прецедентні феномени становлять засіб кодування і трансформування інформації;

в) прецедентні феномени задають моделі для оцінювання та опрацювання інформації, порівняння інформації з уже наявною [4, с. 47].

Щодо ознак прецедентних феноменів як одиниць культури, дослідниця виділяє такі характерні їм ознаки:

а) прецедентні феномени наповнені певним знанням культурного характеру;

б) їх потрібно співвідносити з іншими текстами, що є фактами культури;

в) вони визначають специфіку культурного простору [4, с. 47-48].

Щодо ролі прецедентних феноменів, дослідниця О. А. Нахімова виокремлює такі їхні функції:

1. Прецедентні феномени здатні виражати суб'єктивне ставлення автора, у чому виявляється функція оцінки.

2. Вони беруть участь у формуванні і моделюванні уявлень про світ, у чому полягає моделювальна функція.

3. Вони здатні впливати на адресата, виконуючи прагматичну функцію.

4. Прецедентні феномени можуть сприйматися у якості естетичної оцінки світу, у чому полягає естетична функція.

5. За допомогою прецедентних феноменів часто виявляється спільність ментально-вербальної бази автора й читача, що уможливорює парольна функція.

6. Використання прецедентних феноменів як свого роду мовної гри, що допомагає привернути увагу читача, знижує напруженість тексту, маніфестує так звану людична (ігрова) функція.

7. Прецедентні феномени можуть пом'якшувати висловлювання, допомагаючи втілити необхідний зміст у прийнятній формі, що становить евфемістичну функцію. [38, с. 142-144].

Таким чином, можемо узагальнити, що прецедентні феномени є загальновідомі і зрозумілі для усіх представників тієї чи іншої національної лінгвокультурної спільноти; вони у мовленні здатні апелювати до свідомості сприймачів тексту. Відповідно до поглядів О. О. Селіванової, ми розглядатимемо прецедентні феномени у якості компонентів знань, позначень, зміст яких добре зрозумілий для представників тієї чи іншої етнокультурної спільноти, які є актуальними і використовуються у когнітивному та комунікативному аспектах. Використання прецедентних феноменів є одним зі способів непрямой комунікації, яка є змістовно ускладненою, непрямой комунікацією. Розуміння висловлення за умов такої комунікації в тексті передбачає приховані смисли, декодування яких вимагає від адресата додаткових інтерпретативних зусиль. Можемо зробити висновок, що сприйняття прецедентних феноменів залежить від наявності в адресата належних фонових знань, а також від специфіки самих прецедентних знаків і способу їх функціонування у тексті. У тексті прецедентні феномени виконують різноманітні функції, що вказує на їх важливу роль у втіленні різних конотацій.

1.2. Типологія прецедентних феноменів

У сучасній лінгвістичній науці є чимало праць, присвячених класифікації прецедентних феноменів за типологічними характеристиками. В основі цих класифікацій лежать різні ознаки.

Основою класифікації прецедентних феноменів є критерій словесного їх вираження / невираження, відповідно до якого виділяють вербальні та невербальні прецедентні феномени. Обсяг поняття прецедентних феноменів по-різному тлумачиться вченими. Одні дослідники, такі як Д. Гудков, О. Боярських, називають прецедентними тільки ті феномени, які мають вербальне вираження, тобто тексти, висловлювання [8, с. 106]. Але переважна більшість дослідників, зокрема, Ю. Караулов, В. Красних, Р. С. Чорновол-Ткаченко, О. Ворожцова та інші тлумачать зміст терміна прецедентний феномен більш широко, зараховуючи до них і ті одиниці, які мають вербальне, і ті, які мають невербальне вираження, наприклад, твори живопису, музики.

Можливість або неможливість реалізації у мовленні є однією з важливих ознак класифікації прецедентних феноменів. Зокрема, В. В. Красних вважає можливість або неможливість реалізації їх у мовленні важливим критерієм опозиції прецедентних феноменів. За цією ознакою виділяються вербалізовані та невербалізовані прецедентні феномени [32, с. 46]. Дослідниця розрізняє вербалізовані і невербалізовані феномени, до перших відносячи ті, які можуть бути відтворені вербально, тобто передані мовою (наприклад, картина – невербальний феномен, який можна описати словами), до других – такі, які взагалі не мають вербального вираження (наприклад, твори музичного мистецтва є невербалізованими, оскільки не можуть бути адекватно передані словесними засобами, можна описати тільки враження від них).

В. В. Красних, Д. Б. Гудков, І. В. Захарченко класифікували різні вияви прецедентних феноменів у дискурсі. Так, В. В. Красних розрізняє прецедентні імена, висловлювання, тексти, ситуації у якості одиниць системи вербальних прецедентних феноменів [32, с. 47-48]. При цьому прецедентні ситуації та прецедентні тексти за можливістю вербалізації зараховуються до вербалізованих, а прецедентні імена і висловлювання – до власне вербальних.

О. С. Боярських виокремлює також особливий тип вербалізованих прецедентних феноменів, говорячи про описову вербалізацію. Вона пов'язана з випадками вказівки на ситуацію, яка стосується того чи іншого тексту, і може бути впізнаваною навіть без використання імен літературних персонажів чи висловлювань. Наприклад: *лицар, що бореться з млинами*. У цьому випадку ситуація, що стосується літературного твору, репрезентується вербально, але не за допомогою цитації, але шляхом переказу, у якому вжиті окремі лексеми, через які відбувається поновлення зв'язку з текстом-джерелом [4, с. 101-102].

У своїй розвідці «Спирні питання теорії прецедентності» дослідниця І. Висоцька згадує не лише про такі одиниці, як прецедентне імя, висловлювання, ситуація і текст, але й виокремлює прецедентну подію чи дату, знак, назву, жанр, стиль, образ, зображення, звучання. Прецедентний стиль, на думку вченої, стає прийомом імітації, пародіювання, стилізації у текасті. [6, с. 118].

Розглянемо основні типи прецедентних феноменів, серед яких розрізняють прецедентні тексти, прецедентні ситуації, прецедентні висловлювання та прецедентні імена.

Основним типом прецедентних феноменів вважають прецедентний текст. Вперше цей термін був запропонований Ю. М. Карауловим, який визначав його як текст, основні ознаки якого становлять особлива значущість як для окремої особистості, так і для значної кількості осіб, а також постійне звернення до нього в дискурсах цих осіб [24, с. 216].

Ознаки прецедентного тексту у наукових джерелах можна систематизувати так: це «самодостатній і закінчений продукт мовленнєво-розумової діяльності»; «поліпредикативна одиниця»; «складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змісту»; він «добре відомий будь-якому членові лінгвокультурного співтовариства»; «інваріант його сприйняття є елементом когнітивної бази»; «звернення до прецедентного тексту багаторазово поновлюється в процесі комунікації через пов'язані з

цим текстом прецедентні вислови або символи» [51, с. 106-108]. О. Земська називає прецедентними тексти, що входять у висловлювання у незмінному або в трансформованому вигляді. Ці тексти загальновідомі широкому колу осіб і повторювані у різних текстах [17, с. 157].

До прецедентних текстів відносять відомі твори, які можуть бути актуалізовані в інших текстах. Звернення до них керується лінгвокогнітивними механізмами, що лежать в основі інтертекстуальності. Тому до прецедентних текстів зараховують : а) твори художньої літератури; б) пісенні тексти; в) тексти реклами, анекдотів тощо.

У якості джерел прецедентних текстів можуть виступати художня література, фольклорні твори, пісенні тексти, Біблія, рекламні і політичні тексти, анекдоти та ін. Їх значення активізуються і можуть виражатися прецедентними іменами, висловлюваннями та ситуаціями, що асоціюються з прецедентними текстами.

Саме найменування «прецедентний текст» часто має два смисли: текст розуміють як знакову культурну природу або як засіб фіксації прецедентних феноменів за допомогою мови [54, с. 592]. Прецедентні тексти, як вважає Р. С. Чорновол-Ткаченко, широко розуміючи поняття прецедентного тексту й ототожнюючи поняття прецедентного феномена з прецедентним текстом, охоплюють: а) вербальні тексти, включаючи сам текст-приймач, його хронологічні попередники та наступники; б) тексти з невербальним складником, включаючи історичні музичні та живописні хронологічні попередники та наступники тексту-приймача; в) соціоісторичні і культурні феномени, включаючи історичні та культурні події, періоди та епохи; г) кодові системи, включаючи архетипи, жанри і мови [54, с. 6].

Корпус прецедентних текстів відображає і формує ціннісні орієнтації, моделі соціальної поведінки, які заохочуються або засуджуються в суспільстві. Таким чином, прецедентні тексти утворюють прототексти національної культури, ту основу, на яку спираються всі інші тексти, навіть якщо заперечують їх. До них звертається будь-який носій мови при

сприйнятті та створенні тексту. Без знання цих текстів неможливо повноцінне розуміння текстів тієї чи іншої культури.

Під прецедентною ситуацією у науковій літературі розуміють певну «еталонну», «ідеальну» ситуацію, пов'язану з певними конотаціями. Набір диференційних ознак прецедентної ситуації входить до когнітивної бази. Диференційні ознаки прецедентної ситуації універсалізуються, в той час як її атрибути стають символами. [9, с. 106-108]. Хрестоматійним прикладом прецедентної ситуації служить історія зради Іудою Христа, яка стала розглядатися як «еталон» зради взагалі. Відповідно, будь-яка зрада починає сприйматися як «модель», варіант початкової й «ідеальної» ситуації зради. Наприклад, у прецедентній ситуації зради Христа її характерні ознаки (людська підлість, донесення, винагорода зрадника) універсалізуються, тоді як атрибути (30 срібняків, поцілунок Іуди) сприймаються як її символи. Саме ім'я Юда відноситься до прецедентних імен, а також має статус імені-символу. Тому науковці вважають, що прецедентне ім'я та прецедентна ситуація може бути означником прецедентної ситуації, вказує на неї.

На думку О. А. Ворожцової, прецедентний текст та прецедентна ситуація – феномени, в першу чергу, когнітивного, аніж лінгвістичного плану, бо вони зберігаються як інваріанти сприйняття у свідомості носіїв мови [5, с. 42].

Прецедентне висловлювання є репродукованим продуктом мовленнєво-розумової діяльності і виступає як самодостатня і закінчена одиниця, що може або бути або не бути предикативною; це складний знак, у якому сума його компонентів не дорівнює змісту; воно належить до когнітивної бази; прецедентне висловлювання постійно відтворюється у мовленні носіїв мови. Прецедентними висловлюваннями традиційно вважають цитати у широкому розумінні цього терміну, а також прислів'я [9, с. 106-108].

Прецедентне висловлювання – це різновид прецедентних феноменів, що мають рухому природу, з'являються і зникають протягом короткого

періоду, але мають дієвий потенціал для сприймача. На думку В. В. Красних, до прецедентних висловлювань належать цитати, крилаті вислови, афоризми, плагіат. Як одиниця дискурсу, прецедентне висловлювання функціонує у мовленні [5, с. 36-42].

За В. В. Красних, структура прецедентного висловлювання має три елементи:

1) поверхове значення, яке відповідає сумі значень компонентів прецедентного висловлювання;

2) глибинне значення, яке виводиться як семантичний результат компонентів прецедентного висловлювання і закладене у його лексико-граматичну структуру;

3) системний смисл як сума глибинного значення прецедентного висловлювання і конотацій, пов'язаних з ним [32, с. 100-101].

Прецедентні висловлювання відрізняються різноманітністю семантики і форми, існують різні класифікації прецедентних висловлювань на різних підставах. Наприклад, прецедентні висловлювання можна класифікувати за ознакою автономності, згідно з цією ознакою усі прецедентні висловлювання можна поділити на дві групи:

1. Прецедентні висловлювання, жорстко пов'язані з опорним текстом, при цьому текст-джерело є прецедентним в даний час.

2. Прецедентні висловлювання, не пов'язані з будь-яким текстом. Тут можна виділити дві підгрупи:

а) прецедентні висловлювання, що втратили зв'язок з текстом-джерелом і перейшли або переходять в розряд автономних. Середній носій мови пам'ятає саме прецедентне висловлювання, але не знає, до якого тексту воно відноситься;

б) прецедентні висловлювання, що насамперед передають увесь текст, тобто коли текст представлений одним висловлюванням.

До першої групи належать канонічні прецедентні висловлювання, тобто висловлювання, які не зазнають змін, що виступають як сувора цитата.

До другої групи – перетворені прецедентні висловлювання, впізнавані, незважаючи на їхні зміни. Вони здатні відсилати читача до відомого тексту [35, с.101].

Специфіка прецедентного висловлювання як прецедентного феномена, на відміну від простого висловлювання, полягає в наявності фіксованої структури, що не породжується в кожному новому акті комунікації, але виробляється в готовому вигляді, іншими словами, прецедентне висловлювання має властивість шаблонності, сприймається як існуюче в готовому вигляді і відтворюється без суттєвих змін. Використання прецедентних висловлювань завжди «відсилає» до фонових знань, що формують когнітивний рівень свідомості [36, с.102].

Дослідниця Г. Денисова вважає, що різновидом індивідуальних прецедентних висловлювань є професійні [13, с. 148–150].

Прецедентне ім'я належить до лінгвокультурологічних одиниць, що мають яскраву символічну, експресивну, конотативну функції і може передавати культурну інформацію [11, с. 106-108]. На думку І. Сніховської, прецедентні назви входять до системи інтертекстуальних елементів [49, с. 111]. Корольова В. В. вважає, що основним джерелом походження прецедентних імен є художня література [30].

Прецедентне імя – це, як правило, індивідуальне ім'я, пов'язане з відомим текстом, що належить до прецедентних, або пов'язане з відомою для носіїв мови ситуацією, що виступає як прецедентна; це також ім'я-символ, яке здатне вказувати на еталонну сукупність якостей [9, с. 106-108]. Наприклад, *Кайдашиха* як героїня повісті І. Нечуя-Левицького. У цьому випадку прецедентне ім'я співвідноситься і вказує на прецедентний текст. Або *Крути* – місце, де у 1918 році загинули київські студенти, захищаючи місто від більшовиків. Тут простежується зв'язок із загальновідомою історичною прецедентною ситуацією. [32, с. 86].

Прецедентні імена – це власні імена, які є широковідомими і використовуються в тексті не стільки з денотативною метою на позначення

людини, місця, ситуації, а як культурний знак, що є символом певних подій, якостей, тощо. Наприклад, ім'я *Дон Кіхот* часто використовується як символ романтичної боротьби за справедливість [38, с. 4].

В. В. Красних поділяє прецедентні імена на дві основні групи:

а) термінологічне ім'я – прецедентне ім'я на позначення певних ознак зовнішності, рис характеру, що має певне «термінологічне» значення і є символом ознаки (наприклад, гоголівський *Пацюк*, якому вареники летять самі до рота, характеризує ледаря);

б) полісемічне ім'я – це прецедентне ім'я, яке може символізувати не лише образ, але й ситуацію [32, с. 86-89].

К. Флейшер стверджує, що прецедентне ім'я – це такий складний знак, за умов використання якого у комунікації апелюють не до денотата, а до набору певних диференційних ознак прецедентного імені; таке ім'я може бути однослівним (*Ломоносов*) чи багатослівним і складатися з кількох елементів (*Куликове поле*), але позначає при цьому одне поняття [52, с. 10–11].

Прецедентні висловлювання та прецедентні імена у тексті використовуються часто з метою актуалізації саме вербалізованих прецедентних феноменів (прецедентна ситуація чи прецедентний текст), виконують роль їхніх символів.

Прецедентні феномени класифікують також за ступенем універсальності. Тезаурус прецедентних текстів не є однорідним, тому що людина водночас є й індивідуальна і колективна мовна особистість, належить до тієї чи іншої соціальної групи, етносу, культури. Свідомість кожної мовної особистості містить індивідуальні та надіндивідуальні – соціально-групові та національно-культурні мовні кліше, у яких відображаються цінності, переконання, моральні норми індивіда.

Окремі дослідники, зокрема, Ю. Є. Прохоров, порівнюють прецедентні феномени і рівні мовної особистості, розрізняючи чотири рівні прецедентності на цій основі. Щодо першого рівня, то він є відповідником

індивідууму як мовній особистості «зі своєю власною свідомістю, об'ємом пам'яті, лексиконом» [35]. Другий рівень пов'язаний з соціальною характеристикою мовної особистості, що має «загальні знання, уявлення, ціннісні орієнтації та засоби їх семіотизації з іншими членами цього соціуму» [35]. На третьому рівні прецедентність пов'язана зі сформованістю мовної особистості як члена певної спільноти у національно-культурному плані, «який володіє спільним для всіх уключених у дану спільноту набором «культурних предметів» та їх символів» [35]. Четвертий рівень прецедентності співвідноситься з мовною особистістю як членом людського суспільства загалом, «який володіє спільними для всіх людей знаннями та уявленнями» [35].

Дещо відрізняється підхід В. В. Красних, завдяки якому можемо говорити не про чотири, а про три типи прецедентних феноменів: 1) універсально-прецедентні, що зазвичай відомі кожному сучасному індивіду; 2) соціумно-прецедентні, знайомі кожному усередненому представнику певного соціуму; 3) національно-прецедентні, впізнавані для кожного представника тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти [35].

Таким чином, співвідносно з рівнями мовної особистості, науковці розрізняють автопрецедентний, соціумно-прецедентний, національно-прецедентний та універсально-прецедентний рівні прецедентності, кожен з яких маніфестує певний тип прецедентних феноменів [35]. До характеристики названих чотирьох рівнів звертається, зокрема, Л. Й. Меркотан, спираючись на думку Ю. Є. Прохорова. Вона зазначає, що автопрецедентний рівень характеризують ті феномени, які «є відображенням у свідомості індивіда певних феноменів навколишнього світу, які володіють особливим пізнавальним, емоційним, аксіологічним значенням для цієї особистості, пов'язаних з особливими індивідуальними уявленнями, включеними в неповторні асоціативні ряди» [35]. Через соціумно-прецедентні феномени характеризується соціумно-прецедентний рівень, такі феномени «відомі будь-якому середньому представнику того чи того

соціуму і входять у колективний когнітивний простір» [35]. Національно-прецедентний рівень містить феномени, «відомі будь-якому середньому представнику тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти та які входять у когнітивну базу цієї спільноти» [35]. Універсально-прецедентний рівень наповнений феноменами, які «відомі будь-якому сучасному homo sapiens і входять до універсального когнітивного простору людства» [35].

Отже, прецедентні феномени як комплексна категорія є важливою складовою мовної картини світу носіїв певного національно-культурного світогляду, до вивчення якої застосовують різні точки зору, враховуючи диференціацію підходів до класифікації зазначених категорій. Дослідивши і проаналізувавши основні підходи дослідників до явища прецедентності та типології прецедентних феноменів, слід зазначити, що у сучасній лінгвістиці відсутня одна думка щодо їх класифікації. Це зумовлено різними підходами щодо диференційних ознак, які науковці кладуть в основу відповідних класифікацій. Виходячи зі специфіки структурного та смислового наповнення прецедентних феноменів, можемо погодитися з думкою, що ці явища доречно класифікувати за формою вербалізації: прецедентний текст, прецедентна ситуація, прецедентне висловлювання та прецедентне ім'я, а також за ступенем універсальності – серед прецедентних феноменів розмежовують соціумно-прецедентні (до складу яких входять автопрецеденти, що є відомими лише у мікросоціумах, які включають лише кілька осіб), а також національно-прецедентні, пов'язані з когнітивною базою певної етнокультурної спільноти, а також універсально-прецедентні. Між усіма прецедентними феноменами існує тісний взаємозв'язок. Коли актуалізується один з них, це може зумовлювати актуалізацію кількох інших. Зважаючи на принципи класифікації, можемо виділити та проаналізувати прецедентні феномени, представлені в прозі І. Багряного, за такими важливими критеріями, як форма вербалізації, сфера-джерело походження, рівень прецедентності, наявність елементів атрибуції і трансформації.

1.3. Прецедентність як особливість авторського ідіостилу художньої прози І. Багряного

Вивчення особливостей мови художньої літератури та індивідуально-авторського стилю було й залишається одним із перспективних напрямків досліджень у лінгвостилістиці. На сьогодні їх природу можна описати за допомогою нових підходів, одним з яких є дослідження прецедентних феноменів, що залучає широкий апарат лінгвістичних і культурологічних методів.

Авторський ідіостиль, що є багаторівневим проявом особистості, є невідемним об'єктом сучасних досліджень як у галузі лінгвостилістики, так і в галузі когнітивної лінгвістики. Ідіостиль як система мовно-когнітивних механізмів і асоціативно-сміслових полів продукування текстового простору автором висвітлюється у дослідженнях Н. С. Болотнової [3, с. 252]. В. А. Самохіна (Дмитренко) визначає стиль індивідуального мовлення як стиль особистості з усією різноманітністю його багаторівневих текстових проявів – в структурі, семантиці, прагматиці [41]. Згідно з Тарасовою І. А., поняття ідіостиль співвідносне з поняттям концепт, тому ми потрактуємо ідіостиль автора через єдність мовного та ментального планів, тобто концептів та когнітивних структур мовного втілення [50, с. 9-10].

Функціонування прецедентних феноменів у дискурсі художньої літератури обумовлене тим, що природа літературних текстів відзначається залученням усіх складників національної когнітивної бази [21, с. 210]. Підтвердженням цього є прецедентність як важлива ознака текстів літератури ХХ століття. Національно-прецедентні феномени, вжиті в літературному тексті, можуть функціонувати з певною прагматичною метою.

Прецедентні феномени є органічним складником оповідної тканини прози І. Багряного, що дозволяє автору кодувати на глибинному рівні твору універсальні смисли. Іван Багрянний належить до покоління письменників

30-х років ХХ століття, чия творчість і доля була обумовлена суспільно-політичною і культурною ситуацією, що склалася в Україні на той час, і яка була фатальною для великого числа українських письменників. У своїй творчості письменник звернув увагу на трагічну долю своїх співвітчизників-українців і правдиво висвітлив сучасні йому трагічні події. Роман «Сад Гетсиманський» є яскравим підтвердженням цих подій.

Тему стосунків особистості і злочинної радянської влади та її репресивної політики з різних ракурсів неодноразово досліджували науковці, а саме : О. Ковальчук, Ю. Ковалів та інші. Вони наголошували на спільності доль письменника І. Багряного та головного героя його роману Андрія Чумака. Івана Багряного також знають як людину і письменника високої духовної сили, оскільки сам він з мужністю витримав страшні вісім років ув'язнення і , перебуваючи далеко від свого дому, довів своїм прикладом, що людина здатна завдяки своїй духовній силі протистояти злочинній системі.

Роман «Сад Гетсиманський» став вершиною творчості письменника. Дослідники кваліфікують його одночасно як зразок реалістичної, публіцистичної, документальної і містичної прози. У ньому автор скористався дуже конкретним і документально точним матеріалом, що створює реалістичну докладність і деталізацію у творі, йому притаманний публіцистичний пафос, та водночас автор витворює до деякої міри ірреальну, загадково-містичну ауру. Іntenції автора, явні і приховані, досягаються в тому числі завдяки прецедентним одиницям, вжитим у ньому. Можна сказати, що автор оповідає нам не лише про те, про що він оповідає, що притаманно для справжнього талановитого твору.

Роман І. Багряного «Сад Гетсиманський» присвячений проблемі гідності людини, що перебуває на межі життя і смерті, а також містить вирок тоталітарному сталінському режиму, який знищив мільйони без вини винуватих людей, знищених без суду і слідства. У ньому описується трагічна доля родини сільського коваля Якова Чумака, а головна увага зосереджена на образі його найменшого сина Андрія. Володимир Винниченко

схарактеризував роман «Сад Гетсиманський» таким чином: «великий, вопіючий і страшний документ», і ця характеристика ним твору стала найбільш точною [25].

Харківська письменниця Н. Дукина наголосила на тому, що розповіді в романі «Сад Гетсиманський» про Харківську тюрму та співкамерників Андрія Чумака правдиві. Кожен герой – не витвір авторської фантазії, а трагічна реалістична постать, яка пройшла крізь катівні НКВС, а також назвала ряд епізодів роману, свідком яких був її батько. Тобто, Іван Багряний використовував реальні факти та події для написання роману [33, с. 92].

Роман І. Багряного не був вигадкою чи перебільшенням, автор не переказував також почуте. Він не мав потреби шукати очевидців, оскільки сам був ним, створивши твір, який можна назвати документом про жахи сталінських концтаборів. Твір містить реальні імена та прізвища слідчих НКВС, а також окремих тюремних працівників, не змінював автор також імен в'язнів. Роман «Сад Гетсиманський», утілюючи у романі власний жахливий досвід, став даниною пам'яті усіх закатованих сталінським режимом.

Українська нація пройшла через пекельні вогні тортур, проте вона не зникла, не стала попелом і змогла відродитися у межах смертоносного ХХ століття, про що виразно зміг розповісти своїм романом І. Багряний, у фіналі якого містяться слова: «Багато доріг пройшли вони, з багатьох рік пили вони, багато могил полишили вони, багато друзів розгубили вони в землі й по божевільнях, і багато ще їм іти, багато ще їм приготувала доля...» (2). Ці особливості так чи інакше стають характеристикою української політичної еміграції ХХ століття, яка була поколінням, у творчості якого відгукнулись громадянська війна, репресії, геноцид, етноцид українців. Це стосується не лише І. Багряного, а й Т. Осьмачки, В. Барки, О. Стефановича, Ю. Лавріненка, Г. Костюка тощо.

Автобіографізм у романі залишився структурною основою, що допомагає художньо передати світ комуністичного терору і людської наруги, загалом автор все ж зумів у ньому вийти за рамки спогадів.

Н. Пашковська виділяє у романі, характеризуючи його, проблему історичної тяглості нації [40, с. 160]. Ця проблема суголосна дослідженню прецедентності. Головний персонаж Чумак – це людина козацького роду, він пам'ятає волю і відвагу своїх предків, продовжує традиції роду, дотримуючись законів прадавніх часів. Він сповнений любові до родини, батьків, у ньому живе трепетна любов до рідного міста, землі. Андрій ніколи не піде на порушення моральних принципів, дотримується власних переконань, бо з цим вихованням він виріс у родині, він має у душі дуже міцну опору, що не дає його світовідчуттю зазнати краху і зламатися в тюрмі. Дослідник О. Ковальчук говорить про «українськість» Андрія Чумака, зауважуючи: «Українськість – фундамент, на якому виростає людська гідність. Це та точка, від якої натхненна душа Андрія починає сходження на Голгофу заради порятунку людей» [27, с. 40].

Назва роману І. Багряного «Сад Гетсиманський» виконує особливу стилістичну роль, як і інші релігійні прецедентні феномени в тексті. У ньому, як і в сюжеті Євангелія, функціонує концепт зради, яка тягне важкі наслідки, а головний герой твору страждає від тяжкого гріха, що був скоєний кимось із його земляків. Страждання Сина Божого у Гетсиманському саду – образ, який екстраполюється на ті муки, які відчуває Андрій Чумак, перебуваючи у в'язниці з нелюдськими законами.

Отже, ідіостиль письменника як система асоціативно-сміслових полів створення текстового простору може бути розкритий під кутом зору прецедентності. Функціонування прецедентних феноменів у дискурсі художньої літератури обумовлене тим, що природа літературних текстів відзначається залученням усіх складників національної когнітивної бази. Прецедентні одиниці здатні виконувати у тексті різноманітні функції, які становлять собою певну прагматичну мету. Підтвердженням цього є

прецедентність як важлива ознака текстів літератури ХХ століття. Всі факти, використані в романі автором є правдиві, оскільки автор сам був очевидцем цих трагічних подій. Зокрема, прецедентність роману І. Багряного обумовлена водночас соціумними, національними та універсальними (релігійними) смисловими домінантами.

Висновки до I розділу

Підсумовуючи зазначене вище, можемо припустити, що прецедентні феномени є підґрунтям та засобом ідентифікації ідіостилю автора. Теорія прецедентності виникла чверть століття тому і активно розбудовується сьогодні, у сучасній лінгвістиці вона характеризується дискусивністю серед науковців. Причиною цього є те, що серед дослідників немає згоди щодо визначення основної одиниці теорії. Науковці паралельно вживають терміни «прецедентний феномен», «прецедентний текст» тощо.

Також немає єдності щодо розмежування суміжних понять прецедентності та інтертекстуальності. Однак, незважаючи на те, що існують різні підходи до тлумачення цих явищ, головною одиницею теорії прецедентності називають прецедентний феномен. Його основними ознаками є загальновідомість, належність певній культурі, повторюваність та реінтерпретованість.

Залежно від різних підходів до трактування явища прецедентності та диференційних ознак прецедентних одиниць, виникла низка класифікацій цих одиниць, в основу якої кладуть можливість або неможливість реалізуватися у мовленні, можливість трансформації, форма вербалізації, джерело походження. Але подібні типології зазвичай доповнюються і конкретизуються залежно від появи нових сфер функціонування цих феноменів.

Більшість науковців традиційно серед одиниць системи прецедентних феноменів розрізняють прецедентні тексти, прецедентні ситуації, прецедентні висловлювання та прецедентні імена.

Прецедентність – це важлива ознака текстів новітньої літератури, яка спирається на фонові знання й інтуїцію сприймача. Досвід новітньої літератури ХХ століття доводить, що вживання прецедентних феноменів як важливих елементів національної лінгвокультурної картини світу та системи цінностей етносу є дуже характерним явищем у ній. У межах нашої роботи передбачається виявлення різних видів прецедентних феноменів в аналізованому літературному творі, їх класифікація, семантична характеристика, виявлення походження, а також дослідження стилістичної ролі прецедентних феноменів.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВІВ ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ У РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ»

2.1. Використання прецедентних ситуацій у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський»

Грунтована великою мірою на прецедентності та інтертекстуальності, художня проза Івана Багряного не лише актуалізує у свідомості читача відповідну інформацію щодо фактів тоталітарної «радянської» дійсності, а й сприяє засвоєнню нових знань, освоєнню жахливих реалій цієї дійсності, пов'язаних із побудовою комуністичної спільноти. Можемо констатувати, що художня проза письменника маніфестує оригінальний, вільний від ідеологічного тиску об'єктивний аналіз історичних подій. Саме на основі актуалізації прецедентності і використанні різноманітних прецедентних феноменів відбувається осмислення автором актуальних і важливих явищ і подій післявоєнної радянської дійсності, яка розкривається у суспільно-політичному ключі.

Сприйняття відображеної автором національно-культурної інформації при цьому здатне здійснюватися через призму асоціацій, що відсилають до конкретних ситуацій, відомого тексту, історичної особи, елементів дискурсу. Навантажені культурно значущою інформацією, ці знаки становлять ядро культурного простору. Когнітивне тло, на якому вони сприймаються, – спільне для адресантів-читачів, що належать до україномовної національно-культурної спільноти. Спосіб сприйняття, розуміння й інтерпретації таких культурних знаків засновані на фонових знаннях, культурних традиціях, емоціях носіїв мови тощо.

Прецедентні феномени як результат певних когнітивних операцій є особливим способом існування знань, вони кодують інформацію, можуть функціонувати у вигляді згорнутих метафор, поєднувати як раціональне знання, так і емоційну оцінку, набувати символічного значення. Прецедентні ситуації у романі мають двопланову природу, оскільки відсилають одночасно

і до загальновідомого прецедентного тексту Біблії, і до сучасної її автору жахливої радянської дійсності.

Від початку роману привертає увагу паралель страждань Сина Божого в Гетсиманському Саду, що відсилає читача до біблійного тексту і страждань увязненого радянською системою головного героя в катівнях НКВС. Страждання Сина Божого у Гетсиманському саду зміг відчувати на собі Андрій Чумак, перебуваючи у сталінській в'язниці із нелюдськими законами: *«Тут тебе, зрештою, не питають про правду. І нікому вона тут не потрібна. Правдою буде те, що я тобі тут начеплю»* (2). У цьому контексті поєднуються дві площини: прецедентний релігійно-міфологічний та глибоко емотивний символ (Син Божий) структурує іншу концептуальну площину, даючи змогу уявити її через інтертекстуальні зв'язки (Андрій – мученик Харківської тюрми радянського режиму). На жертвність життя героя вказує прецедентна ситуація шляху на Голгофу. Доля Андрія суголосна Голгофі: *«Андрій лишився жити. Лишився нести свій тяжкий хрест до кінця. Поки впаде»* (2).

Біблійний сюжет про Сад Гетсиманський відсилає читача до до відомої біблійної прецедентної ситуації зради. Як і в Євангельському сюжеті, описується зрада, що тягне за собою важкі наслідки. Андрій в романі задає собі одне запитання – *«Пекуче питання «ХТО?», хто продавав його, як той Юда Іскаріотський, стоїть перед ним вогненне й не погасаюче, за всіма спогадами, як той місяць за сільветками собору, над місцем його золотоголового дитинства. Стоїть нерозгадане, і Андрій не в силі на його відповіді»* (2). Головний герой твору потерпає від важкого гріха, скоєного одним із земляків, підозрюючи братів або кохану жінку: *«Андрій зітхнув і тихенько поклав свою руку Петровському на коліна:*

- Отче... Я не віруючий... Але... розкажіть мені ще, розкажіть мені про сад Гетсиманський... І, прикусивши губу та дивлячись в стелю, поза стелю, десь у невідоме, Андрій слухав про Юду, думав про братів і в темряві, що застинала зір, йому ввижався темний, сповнений чорного, задушливого

тропічного мороку сад, тоскна тиша й силуети мірт та кипарисів... Христос на колінах з очима, наставленими в безодню душної ночі... Млость передсмертної душевної муки... Зрада... Відступництво Петра й відчуженість заспаних учнів. Самота... Безмежжя туги, нестерпний тягар відчаю... І крик далекого півня – провісника зречення й провісника близької муки, наруги й смерті... Зловісний крик півня... Крик безнадії... Тріумф зла...» (2).

Ця прецедентна ситуація, пов'язана у внутрішньому вимірі з долею героя, поєднується з іншим прецедентним текстом – «Піснею пісень», що вказує на кохання героя: *«Петровський розповідав про муки Христа, очевидно, шукаючи в стоїцизмі й безмежній вірі основоположника вчення про братерство й любов моральної сили для себе. Він тихо й скорботно розповідав про те, як Христос, приречений на розп'яття, молився про чашу, обливаючись потом від скорбі й душевної муки... Молився про силу душевну, щоб тую чашу змогти випити до дна... Він розповідав про сад Гетсиманський... І Кулинич і Петровський знали все це з давен-давен, знали напам'ять, але щось в тій трагічній легенді – легенді про вірність і про зраду – було неспізнане до самих глибин, а тому вічно нове, вічно вабляче й приковує людські душі, як бездонна криниця, сповнена якоїсь неопізнаної тайни. Андрій теж знав це з дитинства, як знав усю біблію, і його завжди це місце найбільше приковувало, рухаючи його серцем, однак в устах Петровського, в устах цієї людини, цього тихого, непомітного мученика, давно знайомі слова набирали якогось особливого звучання, а знайома легенда набирала якогось особливого змісту... Другим по силі місцем в цілій біблій для Андрія була «Пісня пісень» Соломона – це чомусь прийшло на пам'ять мимохіть, либонь, для того, щоб зрівноважити кричущу трагедію людського серця, поставленого перед розп'яттям. Незрівнянна «Пісня пісень!» Пісня про велику, неосяжну, божественну, всепермагаючу любов...» (2)*

Роман «Сад Гетсиманський» містить й інший прецедентно-релігійний зміст, пов'язаний з легендою про двох братів Каїна та Авеля, що бентежить душу своєю трагедією: *«На щиті вогненному, на щиті золотому Каїн підняв Авеля на вила і так держить його. Держить перед очима, не дає й зморгнути.... А десь за ним хтось на роялі задумливо грає журну і бентежну сонату Бетховена. Місячну сонату. Хтось там теж дивиться на місяць. І грає...»*(2). Згадка про Каїна й Авеля – двох братів, один з яких зрадив іншого, – відсилає до біблійного сюжету, а також до народної легенди про двох братів на місяці, унаочнюючи не лише біблійний, але й національно-культурний пласт значень: *«В неділю гріх вилами давать скотині. У батька, кажуть, було два сини. Раз у неділю раненько проснувся старший син, взяв вила і побіг скотині давать. Побіг – та на свій гріх...Сіно було в копиці, а там спав менший брат. Розігнався він вилами й заколов брата. Заколов ото і як підняв угору, так і заляк. Щоб усім було видко, Бог узяв і поставив тих братів на місяці»* (3).

I. Багрянний повертається до цих прецедентних текстів багато разів у романі: *«А десь за ним хтось на роялі задумливо грає журну і бентежну сонату Бетховена. Місячну сонату. Хтось там теж дивиться на місяць. І грає... Вічна легенда про двох братів, вирізьблена на далекому місяці, бентежить душу, як і завжди, як і давно-давно колись в дні золотого дитинства, своєю трагедією, своєю таємничістю нерозгаданою – таємничістю неоправданої, кричущої зради. «Навіщо?! Навіщо ж брат підняв брата на вила?!» – так завжди кричало серце дитяче, стискаючись в темряві нерухомої ночі, коли та емблема, розшифрована раз бабусею, висіла в вікні над сил'ветами сонного світу, прип'ята до чорної емалі неба, і сліпила зір»* (2).

Письменник наводить у цьому контексті прецедентну назву «Місячної сонати», чим намагається підкреслити сум трагедії і протиставляє її, як лейтмотив душі, суворій дійсності: «Місячна соната», символічно пов'язуючи усіх героїв твору – Андрія, братів, Катерину, стає лейтмотивом

роману: *«Багато доріг пройшли вони, з багатьох рік пили вони, багато могил полишали вони, багатьох друзів розгубили вони в землі й по божевільнях, і багато ще їм іти, багато ще їм проб приготвила доля. Але всі дороги сходимі, й всі могили зчислимі, і кожна ніч – навіть полярна ніч! –кінчається ранком... І вони йдуть... Зціпивши зуби, вони йтимуть через ніч злоби й зненависті, не здаючись, доти, доки її не перейдуть. І в одного з них завжди звучатиме в душі «Місячна соната» Бетховена, яка не мала нічого спільного з болючою емблемою, вирізьбленою на вогненному щиті далекого місяця, що на ній брат підняв брата на вила. Соната така, як її наповнило собою вірне серце тієї, що знала ціну любові: соната про дружбу, про вірність, про любов велику й непереможну, – незалежно від того, чи про це думав той, хто її творив» (2).*

У романі релігійного сенсу набуває й ситуація охорони в'язнів наглядачами, яких часто називали «архангелами», приставленими наглядати за засудженими чи підслідними: *«При таких зустрічах Андрій «архангелик» кричить перелякано «Обернись!» – і Андрій стає обличчям до стіни» (2).*

Внутрішній світ веде героя у минуле, яке висвітлене у національно-культурному ключі. Автор, розповідаючи про дитинство героя, апелює до тексту М. Гоголя з його релігійною містиккою і національним колоритом: *«А в церкві читають «Апостолів». У Великін-Великін церкві, з височенними стелями бань, що губляться десь у мороці, куди не сягає світло свічок і лампадок, прохолода і тиша, і ту тишу ледве порушує монотонний, тремтливий голос читця. Той читець, гейби Хома Брут, злякано стоїть посеред церкви, поглядає одним оком на гріб з Христом, що його, розіп'ятого, а потім знятого, поклали отак посеред цієї великої церкви під шклянну покришку, і другим оком читає з книги таємничі слова, вимовляє їх тремтливим голосом – слова про те, як Христа мучили. А кругом читця порожньо – велике світляне коло, і здається, ніхто не сміє того кола переступити, мовби там десь накреслена зачарована лінія, що її ніхто не в силі подолати; люди зрідка входять у морок церкви, навипиньки, нечутно і*

так само нечутно виходять або, лишившись, тиснутья попід стінами...[...]
Чотири маленьких брати, побравшись міцно за руки, стоять нерухомо й дивляться на ворухливі язички свічок там, над Ісусом. Їхні серця б'ються схвилювано й єдиним ритмом. Вони стоять, мов заворожені, бо ще перебувають під чаром іншої ночі, минулої ночі, коли вони разом із своїм батьком приходили до «Плацаниці», до ось цього гробу прикладатися» (2).

Та найбільше прецедентність прочитується у контекстах, пов'язаних денотативно з радянською дійсністю. У багатьох випадках актуалізується ситуативна прецедентність, ґрунтована на прецедентних іменах та текстах, як-от вказівка на діалектичний матеріалізм «як нову віру»: *«Чорт з ним, з тим діалектичним матеріалізмом, навіть з дотепним штурмановим жартом, про те, що ця камера, ця тюрма і всі інші тюрми, вся ця приголомшуюча «єжовська» епопея – це є ніщо інше, як доказ, що процес дійшов діалектичного заперечення. Процес реалізації Марксової доктрини» (2);* або на теорію про гегемонію пролетаріату Антоніо Грамші, який вважав, що майбутнє Європи та світу буде формуватись завдяки Інтернаціоналу: *«Здається, в Миколи Куліша в «Народному Малахіїві» робітників патетично названо «гегемонами». І хоч того епітета вжив напівбожевільний і анекдотичний «реформатор» роду людського Нармахнар, він же міщанин з села Вчорашнього – Малахій Стаканчик, якому заскочила клепка за клепку від «голубих мрій» та від чемного до нього ставлення швейцарів «пролетарського Олімпу», але та характеристика робітничого класу Андрієві заїмпонувала. Г е г е м о н и!» (2).*

Прецедентність, ґрунтована на прецедентних іменах і висловлюваннях, у романі простежується у зв'язку з окресленням злочинної радянської двллади та властивими їй «воронками», допитами, розстрілами, етапами. На прецедентність ситуації вказують такі відомі вислови-маркери, як «ворог народу», «людишки», «гвинтики», які експлікують загальний дискурс мови тоталітаризму щодо окремої людини. Наприклад : *«Один – то може бути ворог народу. Два – може бути. Сто – може бути. Тисяча – теж може*

бути. Але сотні тисяч! Але мільйони!! То вже не вороги народу. То є народ! Народ!» (2); «Заключний етап – це була остання спроба «розколоти» Андрія, поставити на коліна, щоб таки він поповз, як паршивий пес, і скавулів, лизав черевики. НКВД не могло стерпіти такого поругання й глузу над своєю всесильністю, що хтось не дасться розібрати себе на гвинтики й обернути в «дірку від бублика». Як це так! «Людишка» не хоче бути «людишкою»?! Чи це не найбільша контрреволюція» (2).

Зокрема, висловлювання «людишки» відсилає до пласту російської літератури радянської доби, оскільки його вживав як зневажливе до тих, хто не розділяв ідей пролетаріату, М. Горький («Стихи Власа»): *«І до тих нещасних, воджених під конвоєм з руками «назад» та з похиленою головою, що переступали цей поріг, жодне слово не могло краще пасувати, як слово «людишки», витвір московського деспотизму, перлина великодержавного лексикону. «Людишки»... Знеосіблені, змордовані, безбарвні істоти, перероблювані «на мило» (2).*

Прецедентний вислів «гвинтики» відсилає до прецедентної ситуації виступу Сталіна та свого роду міфу соціалізму. Вважається, що в СРСР люди виконували роль гвинтиків, тобто мається на увазі їх крайня межа несвободи як людей, обмеженість їх діяльності функціональною необхідністю, призначеною державою та партією. Як аргумент наводиться зазвичай урізана цитата однієї з промов Сталіна на прийомі на честь учасників параду Перемоги 25.06.1945: *«Я піднімаю тост за людей простих, звичайних, скромних, за «гвинтики», які тримають в стані активності наш великий державний механізм у всіх галузях науки, господарства і військової справи».*

Прецедентний вислів «ворог народу», що став характеристикою епохи, відсилає до іншої прецедентної ситуації та тексту виступу Сталіна: *«А в газеті було про різні події, що відбуваються на волі, головне ж про з'їзд ВКП(б), що відбувся недавно, та про виступ Сталіна. Ціла його доповідь була надрукована, а в тій доповіді були таємничі слова про те, що «вороги*

народу пролізли в апарат НКВД й перебили чесних партійних і безпартійних большевиків» (2).

Епоха сталінських репресій означена за допомогою прецедентної ситуації «конвеєра». Вислів «конвеєр» співвідносять із безперервністю процесу: «Є «малий конвейєр» і є «великий конвейєр». Як звичайно, «малого конвейєра» цілком вистачає, щоб розібрати до решти душу кожної пересічної людини. Але бувають люди, що виходять з цього конвейєра хоч майже й обернені фізично в ганчірку, але душа їхня все лишається нерозібрана, тоді їх пускають на «великий конвейєр». «Великий конвейєр» – це уділ особливо затятих і непокірних, сильних духом. Андрій пішов на «великий конвейєр» (2).

Інші прецедентні ситуації, згадувані в тексті, говорять про арешти та тюремні знущання над в'язнями. Влада по-різному знущалася з підсудних, принижуючи честь та гідність людини: «Його водили на розстріл... Йому плювали в лице...Набивали «біфштекси» на стегнах, що на мові «заплічних діл майстрів» називалося «робити шимпанзе»...Його били залізним паліччям» (2); Найприємнішою деталлю цього карцера є, мабуть, те, що в дверях немає «вовчка», отого зрадливого ока, що все пильнує за вами, й невідомо, коли саме воно дивиться, а коли спить» (2).

Іван Багряний використовує прецедентну ситуацію роздачі борщу, яка метафорично натякаючи на іншу ситуацію – пропагування принципу «соціалістичної справедливості» у радянській соціалістичній державі. Соціалістична концепція соціальної справедливості розглядалась як наведення порядку, як тотальний облік та контроль згідно принципам соціалістичної справедливості: «Принцип «соціальної справедливості» вимагав, щоб обід був роздаваний справедливо, бо... бо крім юшки в бачках ще була певна кількість гуці, а іноді й якась пара картоплин, і треба, щоб усі були задоволені. А тому роздавати – розміряти – обід не міг будь-хто» (2).

Денотативні значення прецедентних феноменів використовуються автором для документального відтворення ситуацій, як у випадку із фіксуванням статей кодексу, за якими були засуджені в'язні: «– Так, – розкрив течку Сергєєв і почав карбувати: пункт перший статті 54-ї КК УССР – зрада вітчизни. Пункт другий – приналежність до військової контрреволюційної повстанської організації й підготування збройного повстання. Пункт шостий – шпигунство на користь Японії. Пункт восьмий – терор. Пункт десятий – агітація. Пункт одинадцятий – організація, що стоїть в зв'язку з пунктом другим і десятим» (2).

На прецедентну ситуацію вказують найменування тодішніх судів, слідчих та громадських органів, що мали право вирішувати долю людини: «Конвейєр аж гуде. Але знову «вузьким місцем» є суди. Хоч їх і безліч – різні «Тройки», «Спецколегії», ОСО, трибунали тощо – але, бавлячись у «законність», всі ці суди (і кого вони мають дурити? Перед ким відчитуватись і виправдовуватись?!) вимагають ніби «бездоганного» оформлення справ, щоб усе в них було як слід припасоване, підігнане до вимог советської юрисдикції, щоб все було «по закону» (2).

Прецедентне висловлювання «підписати двухсотку» вказує на прецедентність ситуації, у якій перебували в'язні, яким пропонували пом'якшити покарання взамін визнання вини: «Не вдавай з себе розумнішого за московського архієрея. – І вихопив папірець з рук. – Ти хочеш легко відбутися – «двохсотку» йому. Ні, брат, постривай. Ще поки дійде до «двохсотки», в тебе волосся вилізе на голові. – І знову сміявся: – «Діло» йому подавай! Чи ви бачили? Ха-ха-ха! У нас, брат, діло не для того, щоб ти читав, а щоб ти писав! Ясно? А читати буде трибунал» (2); «Увечері Копєєв повернувся з «гори» зовсім убитий психічно. Справа його закінчилася, він підписав «двохсотку» і йому гарантовано не 15 років, а 20! Суд – то лиш формальність, комедія. Крапка на всьому. Він ніколи не виживе там, де його пошлють, значить, все скінчено. Тужив за дружиною й дітьми. Сидів і плакав, одвернувшись до стіни...» (2).

Прецедентні висловлювання «чорний ворон», «останній етап», забрати «з речами» вказують на прецедентні реальні ситуації арештів та етапів : *«Так що обіцяний «останній етап» може скоро й несподівано прийти, бо не треба чекати нічийого повернення з відпустки» (2); «Та тільки багато забирали людей «з речами» вдень, але щось не було з волі ще жодної умовленої передачі за весь час, відколи найстаріші ветерани камери 12-ї тут сидять, жодної. На другий день Андрія забрав «Чорний ворон» (2).*

Ця прецедентна ситуація розкривається в романі і через відомий документальний матеріал, пов'язаний з історією будинку-кооперативу письменників у Харкові «Слово» та арештами українських письменників: *«Вони забрали книги на вибір, – потрібні й корисні з погляду НКВД. А тими корисними книгами, безперечно, є тільки книги, даровані друзями й товаришами «на спомин», з відповідними написами. Будинок авіаторів стояв поруч з будинком письменників «СЛОВО», там було багато знайомих, і приятелів, і добрих товаришів. Друзі й товариші дарили книги й за звичкою підписували їх, дарячи. Будинок «Слово» давно перетворився в «Крематорій» – так його прозвали за нещадні й систематичні арешти письменників, митців та науковців, – мешканці його здебільшого «вимандрували» на той світ або на північ, але багато ще лишилося й живих і цілих. І от в цій купі книг багато власноручних написів (присвят) тих живих і цілих, крім написів тих, кого вже немає, хто сидить, а чи пиляє ліс («грає на баяні» десь під полярним колом), а чи лежить в землі. Багато написів – документальних стверджень про приятельство і дружбу з усіма тими мертвими й живими. І от від цього останнього по серцю йде холодок» (2).*

Експлікація внутрішнього стану людини у камері за допомогою прецедентних ситуацій, пов'язаних із біблійним текстом та недалекими спогадами героя, здійснюється автором через дві легенди. Одна з них – легенда про осика як дерево жалоби, що стало свідком смерті зрадника Христа Юди: *«Осика – дерево жалоби. Дерево, на якому повісився Юда... Ця легенда про тремтливу осика, про свідка останнього зітхання нещасливого*

учня Христового, Юди Іскаріотського, немовби плинула крізь ґрат шелестом листу – приходила не одному на пам'ять, таї ніби та осика за муром кричала про це в арештантсь душі... Приходила на пам'ять легенда й Андрієві, приходила на пам'ять і та осика, що стояла, мабуть, у біблійнім саду Гетсиманськім» (2).

Інша легенда, уже радянської доби, стосується загальновідомої краси київських каштанів, відсилає до недалеких спогадів героя, серце якого сповнюється спогадами про молодість: *«Ні, каштан теж має свою легенду. Прекрасну, чарівну легенду... Сонячний Київ і бульвар Шевченка... Буйні каштани стоять безкінечною шпалерою й тримають на сонці чудесні свічі — свічі своїх квіток. Каштани, наче великі паникадила, парадно розставлені на вулиці, встромлені в чорну, зволожену майським дощем землю. Вони стоять і тріумфально кадят в небо золотим пилом, пахощами, буйним пафосом цвітіння, а на листах і на свічах квіток мерехкотять дощинки, діаманти краплин, випромінюючи веселки... А по вулиці йде, пританцьовує, сміхом заливається молодість, їхня молодість, його молодість, — по Києву, по столиці його землі, по бульвару Шевченка, — безжурна, відважна, горда, закохана молодість!» (2).*

Цей сенс означено також іншими прецедентними висловлюваннями, що відсилають до ситуативних смислів, які протиставляються сьогоденню та ув'язненню героя: *«Вальс...То, мабуть, десь в близькому сквері (це на Сумській!) відбуваються танці. Танцює молодь... Танцює... Може, там танцює Великін і всі «футболісти», з модно закасаними рукавами й в черевиках «шіммі»... Вальс «На сопках Маньчжурії»... Там танцює воля й байдужий до всього світ...» (2).*

Отже, аналізований фактичний матеріал, дає змогу констатувати інформацію про тогочасні факти «радянської» дійсності, жахливого соціалістичного режиму. У романі Івана Багряного прецедентні ситуації мають двопланову природу, оскільки відсилають одночасно і до загальновідомого прецедентного тексту Біблії, і до подій комуністичного

суспільства. «Сад Гетсиманський» містить універсально-прецедентні ситуації, пов'язані з легендою про двох братів Каїна та Авеля, про тяжкий шлях Ісуса на Голгофу. Як і в Євангельському сюжеті, описується зрада Юди Ісуса, що порівнюється зі зрадою братів Андрія. Інші прецедентні ситуації, згадувані в тексті, вказують на арешти та тюремні знущання над в'язнями, де всіляко принижувалася честь та гідність людини, та денотативно змальовують ідеологію та реалії радянського тоталітаризму.

2.2. Прецедентні тексти та їх функція у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський»

Як феномени культури і цивілізаційні цінності, загальновідомі і відтворювані прецедентні тексти є результатом і підґрунтям для подальшого продукування. Тексти як прецедентні одиниці мають високий ступінь прецедентності, вони здатні мати безліч життів, постійно оновлюючи структуру, семантику і ціннісні характеристики. Першим кроком на шляху до реалізації інтенцій назви роману Івана Багряного «Сад Гетсиманський» є введення у його текст епіграфа, що є прецедентним текстом Євангелія від Матвія, гл.26 : *«Отче мій! Коли можна, нехай мимо йде від мене чаша ця!..»* *Ще він говорив, коли се Юда, один з дванадцяти, приходить, а з ним багато народу з мечами й дрюччям од архієреїв та старших людських... Та й узяли його...»* (2).

Специфіка переходу від назви твору до епіграфа зумовлюється тим, що ці складники належать до одного релігійного тексту і репрезентують розвиток однієї теми з її глибинними семантичними залежностями, моделювальними властивостями й кореляціями у художньому творі. Біблійним епіграфом, що є текстом-символом, І. Багряний означає «внутрішній світ» свого твору, таким чином надтекстові складники роману І. Багряного свідчать про особливе місце релігійних символів у художній організації твору.

І. Багряний відсилає нас до цього внутрішнього світу, пов'язаного з сім'єю героя, разом з тим імпліцитно пов'язує висловлювання з текстом молитви «Вірую» (« Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, і всього видимого і невидимого»): *«Він так безмежно вірив у своїх братів, як у свою матір, як у свого батька, як у самого себе, що ніяке підозріння не вкладалося ані в його голові, ані в серці»* (2).

Протиставлення світу нестерпної буденності та внутрішнього виміру у тексті автор створює, уводячи у нього багато пісенних прецедентних текстів, які маніфестують національно-культурну площину. Вони вказують на українськість героя та його родини: *«А тепер от найкраще б заспівати тихенько батькову улюблену, оту, що з нею старий Чумак, мабуть, і на світ народився:*

«Ой у лісі, в лісі стоять два дубочки,

Там сиділи аж два голубочки...»

Та тут, власне, раптом усе й скінчилось. Зовсім несподівано» (2).

Характеризують пісенні тексти також стан героя у в'язниці, який знаходить розраду в пісні: *«Не сидівши ніколи в тюрмі і опинившись у ній, він був морально роздавлений уже тим, що до тюрми потрапив, але на тім би й кінчилося, він посурів би трохи та й усе, коли б не ті дівчата. І от ті дівчата заспівали пісні... Вони співали ту пісню, яку старий Чумак чув мільйон разів і не звертав на неї ніколи ніякої уваги. То була проста-простісінька пісня:*

«Ой вербо-вербо, де ти зроста,

Що твоє листячко вода знесла...» (2);

«Вони були романтиками й співали романтичної, улюбленої Катриної пісні, тієї пісні, від якої віяло давниною, шелестіла тирса, шуміло військо, кипіла сила бурлацька – їхня таки сила.

«Ой що ж бо то та й за чорний ворон,

Що до полю крякає!?

Ой що ж бо то та й за бурлака,

Що всіх бурлак скликає?!"

Бурлаки – це вони ж. І бігли, котилися луни по луках та по дібровах. Власне, за цю пісню Андрій колись полюбив Катерину, зустрівши її вперше в спортовому клубі...» (2).

Найчастіше пісенні прецедентні тексти характеризують окремих персонажів-увязнених, народні ліричні пісні є засобом протиставити себе жорсткостям режиму в увязненні: *«Звечора, лежачи горілиць, вони втрійку співали, а Санько сидів, зіскулившись, у ногах і слухав, поклавши голову на коліна. Вони співали пісню «Ой не пугай, пугаченьку!..» Пісня була саме така... В ній співалося про вдову, й про мале дитя, та про орла, що вміє розмовляти. І всі в ній уміють розмовляти. І їх персоніфікує Миколин голос:*

*«Ой не пугай, пугаченьку,
В зеленому байраченьку...
Як же ж мені не пугати,
Як все яри та байраки.
Нігде мені гнізда звити.
І діточок розплодити...»*

Микола співав з таким чуттям, ніби передчував серцем, що має щось статися, щось безмежно трагічне й непоправне, і його смутний і гарний голос брав за серце не тільки Санька, а й не одного в камері. А ще більше, може, брав за серце зміст» (2);

«Тут помічники – Андрій і Руденко – відстають, завмирають, і Микола співає сам. Микола співає тихо, але всі, мабуть, чують це місце пісні і в найдальших кутках, причаївшись.

*«Не плач, не плач, молода удово!
Бо я твого мужа знаю!..
Бо я твого мужа знаю –
Тричі на день одвідаю...
Тричі на день одвідаю –
І снідаю, й обідаю.*

А третій раз вечеряю:

На кучері наступаю,

З лоба очі видираю....» (2);

«Чергові винесли парашу, але «пєсні» ніхто не «відставив», і винести її теж не могли так, як Барбарова. Тепер наглядачеві не до «пєсні». Пісня гойдалася. Справді сумна й справді жалібна й безмежна, як море. Вона ходила хвилями з камери в камеру, бродила десь там, в другій половині, никаючи по кутках, і поверталася назад:

«Ой ти, зозуленько,

Чому ж рано куєш?

Чи ти, зозуленько,

Моє горе чуєш?» (2);

«Пісня в чотири голоси... Вона плаває по камері... Нарешті затихає, затихає... І в кінці зринає болючим акордом, щоб уже зовсім урватись:

«Поблідло личко, згасли очі,

Надія вмерла, стан зігнувсь...

І я заплакав опівночі...

І, тяжко плачучи,

Проснувсь» (2);

«Пісня перекочувалась, як лагідна хвиля, з кінця в кінець камери, заходила в двері до другої половини й верталася звідти, – ходила по всіх усядах, то завмираючи в одному кінці, то підносячись в другому. Її співали всі – українці, вірмени, греки, росіяни, німці, перси, поляки – всі. Так сердечно, тихо, журно, задумливо [...] Пісня завмирала на останньому слові строфи, й всі чекали якусь мить не кваплячись, а десь хтось вже розгойдував далі:

«Ой, ти, зозуленько,

Чого рано куєш?

Чи ти, зозуленько,

Моє горе чуєш? Ге-е-й!

*Чи ж ти, зозуленько,
Моє горе чуєш» (2).*

Іноді автор уводить в текст бурлацькі пісні. Наприклад: *«Години, коли він нічого не оповідав, Андрій лежав горічерева на своїх трьох точках опертя й думав або мугикав з Павлюком бурлацьку пісеньку:*

*«Ой устану в понеділок
Та й проп'ю я весь зарібок – с а м...»*

Чомусь ця пісня отуманила їх, і вони, коли не хотів співати нічого Чернуха, мугикали її цілими годинами, гойдаючи:

*«Сам п'ю, сам гуляю, сам стелюся, сам лягаю – с а м!»
То була чудесна пісня» (2);*

Серед прецедентних пісенних текстів є не лише народні чи ліричні народні пісні, але й романси, серед яких – відомий романс «Забудь мене», який відсилає до прецедентного тексту авторства В. Пачовського, а також до тексту С. Руданського: *«А як Андрій перестав просити, тоді Чернуха раптом заспівав. Він співав для себе. Він співав тихенько для себе.*

*«Забудь мене, мене забудь...
Як ще колись жевріла груди,
Як серце рвалося кудись –
Ми розійшлись».*

Він співав тихенько, поклавши голову на руки, згорнені на колінах:

*«Тобі зозуля навесні
Кувала щастя, а мені
Вороння крякало сумне –
Забудь мене...*

Забудь мене...» (2).

Пісенний прецедентний текст стає характеристикою персонажа:

*«А моя могила край синього моря,
Край синього моря у чистому полі...»*

Чернуха. З чорною душею, як чорне його замурзане й заросле обличчя, як чорні його жорстоко нахмурені волохаті брови. Як же ж він чудесно співає! Слухаючи його, Андрій зрозумів, що ті варвари, які ото сидять біля карт і які часом так демонстративно прелюто лаються, під тією всією лайкою, під тим усім брудом нестерпним мають свою душу, якусь надзвичайну, якої він зовсім не знає» (2).

За допомогою прецедентних текстів автор характеризує тюремне життя, зокрема використовує як прецедентний текст Інтернаціонал, який у тюремних стінах звучав як справжня революційна пісня: *«Концерт гримів на славу. Коронним номером був «Інтернаціонал». Як же ж він звучав в таких обставинах, цей задрипаний, заяложений «Інтернаціонал»! Металіди, звичайно, на це не розраховував. А це була зовсім інша пісня, грізна, з зовсім іншим змістом, ніби проречиста, символічна і... контрреволюційна. Так-так, контрреволюційна, хоч ніхто в ній не зміняв ані слова.*

«Ми всіх катів зітрем на порох!

Повстань же, військо злидарів...» (2).

Іншою улюбленою революційною арештантською піснею є пісня на слова О. Пушкіна, через яку письменник характеризує в'язня і слова якої стають його тюремним іменем: *«Другим яскравим персонажем, але вже іншим, був штурман з крейсера «Червона Україна», прозваний в камері «Кровавая піща». Річ в тім, що в камері (як і в багатьох в'язницях взагалі) любили співати славнозвісну арештантську пісню на слова Пушкіна, яка починалася з строфи:*

«Сижу за решеткой темныи сырой,

Ко мне прилетает орел молодой,

Мой грустный товарищ махает крылом –

К р о в а в у ю п и щ у клюет под окном...» (2).

Використовує автор також поетичні прецедентні тексти. Зокрема, звертається до творчості С. Руданського з метою характеристики головного героя Андрія Чумака, оскільки цей текст супроводжує його все життя:

«Андрій навчив Санька вірша, що його сам найбільше любив і пам'ятав із шкільної лави. Андрій не пам'ятав твердо автора – здається, С. Руданський, – але вірша пам'ятав усе життя. Це вірш про те, як мати виряджала в світ та навчала свого сина, а потім виряджав і навчав його батько... Це славнозвісний вірш:

*«Дочекався я свого святонька,
Виряджала в світ мене матінка...
Виряджала в світ мати рідная
Та й приказувала мені бідная:
Бачиш, сину мій, як працюємо,
Бачиш, сину мій, як горюємо...» (2).*

Поетичний прецедентний текст авторства П. Тичини використовує автор у романі для характеристики сучасного йому міста Харкова: *«Недавня ще столиця Української Соціалістичної Республіки, великий промисловий центр України – Харків саме починав свій робочий день, хоч у людей десь це й була неділя. Понурий, припорошений сажею і посипаний сміттям Харків.*

*«Харків, Харків, де твоє обличчя?
До кого твій клич?!»
Це Павло Григорович Тичина начертав.
Дихай, дихай, чоловіче! І дивись!
Ніколи Андрія ті Тичинині рядки не вражали так, як тепер» (2).*

Отже, можемо зробити висновок, що автор як прецедентні феномени використовує у творі багато пісенних текстів, які маніфестують національно-культурну площину, саме тому пісні вказують на «українськість» головного героя, його родини. Найчастіше пісенні прецедентні тексти характеризують окремих персонажів-увязнених, їх думки, почуття, настрої. Для цього письменник використовує як тексти народних, так і революційних пісень. Ми виявили, що серед прецедентних пісенних текстів у романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський» є не лише народні ліричні, бурлацькі пісні, але й революційні пісні і романси. Для характеристики ситуацій використовуються

прецедентні літературні тексти, а лейтмотивом роману стає біблійний текст, зазначений у вигляді епіграфа.

2.3. Прецедентні висловлювання та їх функції у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський»

Прецедентні висловлювання, впізнавані та відомі широкому колу носіїв культури, здебільшого можуть розрізнятися у контексті мовлення без особливих зусиль та коментарів. Вони акумулюють і актуалізують інформацію у стислій формі. Це висловлювання, значущі для особистості у тому чи іншому пізнавальному чи емоційному відношенні. Вони мають надособистісний характер і відомі широкому оточенню як сучасників, так і попередників, вони неодноразово відтворюються у дискурсі.

Для того, щоб структурувати й осмислити актуальну інформацію у творі, автор схильний послуговуватися графічними і текстовими маркерами прецедентності: він вдається, зокрема, до лапок, супроводжує репрезентовані імена, висловлювання коментарями, що можуть прямо або непрямо вказувати на їх джерело походження чи авторство.

Текст роману Івана Багряного містить так звані «ядерні» елементи, які закорінені у культурний простір і локалізуються у контексті радянського соціуму. Водночас ці елементи відображають національні та загальнолюдські традиції культури. Наприклад: *«Після того, зітхнувши, Андрій облишив Сізіфову працю й більше до неї не повертався»* (2) (вислів з античності); *«Людина в білм халаті, не проронивши ні слова, пішла»* (2) (сталий вислів); *«Який тяжкий і страшний келих йому піднесли!»* (2) (біблійний вислів); *«Брати мої, брати мої!»* (2) (вислів Т. Шевченка).

Часто в аналізованому творі автор використовує й інші стійкі вислови, фразеологізми, зокрема, «золота людина», «людина з великої літери»: *«Всі умовляння товаришів ні до чого не призводили. Глядячи на нього, Андрій думав – яка велетенська воля сидить в цій людині! Коли б такою людиною рухала не ідея-фікс, а справжня якась людська ідея – що така людина могла*

б зробити! Золота людина. Людина з великої літери і... І створила анекдот. І за анекдот умирає» (2).

Тут можна знайти і прецедентні висловлювання фразеологічного характеру: «потрапити в чортове колесо», «кругова порука кров'ю», «рука не затремтіла», «бути на грані», «нерви не з заліза»: *«Чи Андрій знає, що це значить, зв'язане круговою порукою кров'ю? Це значить, що все, що працює в НКВД, від начальника починаючи й отими кельнерками-комсомолками кінчаючи, мусило бодай раз бути присутнім при розстрілах! Так, при розстрілах! Ну, а вже при езекуціях само собою... І от тоді кров в'яже, й людина мусить мовчати й покійно робити все, що їй призначають» (2); «Попов приїздив і давав на зборах всього активу НКВД вказівки — б и т и н е щ а д н о, коли він категорично ставив тезу, як директиву: «Ліпше поламати ребра ста невинним, аніж пропустити одного винного!», коли парторг управління вчив, як треба бити, а одноразово вчив нещадності до всіх тих, у кого «рука тремтить», – не можна не бити. Людина потрапила в чортове колесо й не може з нього вискочити. Відмовитися – значить бути знищеним без жалю й без милосердя. А бити – це значить самому мучитись. Чей же нерви в людини не з заліза. Скільки їх, отаких, що в них на показ «рука не тремтіла», пішло до божевільні або до психіатричної лікарні! І він – Копаєв – теж був не раз на цій грані» (2).*

За влучним спостереженням Ж. Колоїз, «метафорично «совітську родіну» з середини ХІХ століття іменовано як тюрму народів, за І. Багряним, – страшну тюрму народів, що уособлює в'язницю з великою кількістю бранців, які, перебуваючи в ній, зазнають усіляких утисків і гноблення» [28 с. 115].

Характеризуючи співкамерників тюремного життя героя, І. Багрянний використовує фразеологічний вислів «пуд солі зісти», тобто довго жити разом з кимось, зазнавши чималих потрясінь і випробувань, пізнати, добре вивчити чийсь характер: *«Андрій про себе мовчав, лише слухав. Про власну свою справу й про себе Копаєв теж мовчав. Але потім вони роззнайомились*

ближче. Життя в тюрмі зближує. В кожному разі люди добре вивчають одне одного, їдять оту «сіль», про яку говорить народна мудрість. Солі вони небагато й з'їли, але зблизилися дуже» (2).

Також Іван Багряний використовує такий крилатий вислів, як «вигнаний з раю», що означає безповоротну втрату чогось. Автор порівнює його з Адамом, коли той з'являється в тюрмі: *«В камері всі наполохалися, коли в годину по півночі в відчинених дверях з'явився Андрій, немов Адам на брамі раю, вигонений з того раю архангелом. Всі були здивовані, бо такого ще, далекі, не трапилося в їхній практиці, щоб голісінького чоловіка водили десь цілісінький день» (2).*

Використовує автор і досить відомий фразеологічний вислів «Шемякін суд», який актуалізує у свідомості читача знання про свавілля і корисливість жорстокого, підступного і несправедливого князя Дмитра Шемяка та про корисливість феодального суду, відсилаючи нас до старовинної російської сатиричної казки-повісті (В. Даль). Фразеологізм «Шемякін суд» автор пов'язує з радянською дійсністю, метафорично ускладнюючи тим самим зміст прецедентного феномена, який, відновлюючись в іншому контексті, наснажується іншими смислами і передає іншу культурну інформацію, а отже має здатність до реінтерпретації. У результаті через ускладнення первинного тексту, розширення його меж та уведення до нового загального культурно-історичного простору виникає вторинний текст: *«Їх усіх прирекли до розстрілу. Закритий Ревтрибунал судив їх. Але не на підставі зізнань, лише на підставі «свідчень» сексотів і провокаторів та на підставі прокурорського пафосу... А головне – на підставі того, чого «судді» не знали, лише вгадували та тямали, на що ці люди здібні. Ніхто підсудних не захищав і не намагався, рівно ж як і не давав ніхто захищатись та виправдуватись їм самим, їх взяли не для того, щоб виправдати, а щоб засудити. Це був «шемякін суд», де зовсім відсутній інститут захисників, бо при тому настановленні, яке всі ці «суди» мають, інститут захисників зайвий. А тим настановленням є – тільки засудити» (2).*

Найбільше число прецедентних фразеологізмів у романі отримують завдяки радянській дійсності нове звучання. Наприклад, фразеологічний вислів тримати «в єжових рукавицях», тобто тримати кого-небудь в строгій покорі, дуже строго і суворо обходитися з будь-ким. («Єжові рукавиці» фразеологізм російського походження, що виник досить давно і означає – робочі шкіряні рукавиці без підкладки та хутра (голиці), які призначалися для лову їжаків. Ще в XVIII столітті вислів «єжові рукавиці» зафіксовано в прислів'ї «в їжових рукавицях та за м'яке тіло братися»). Та у радянський час його пов'язують з іншим прецедентним іменем «залізного наркома» Єжова, хоч вживатись вислови можуть окремо: *«Така увага була особливо зворушлива, тим більше, що вона була з боку кримінального, якому, напевно, було наказано тримати всіх «ворогів народу» в «єжових рукавицях» (2); «Тюрму з усієї сили якнайсуворіше охороняли, щоб ця чутка туди не дісталася. Бо всі, хто потрапив за мури через «злочинну політику залізного наркома», були вилучені з числа тих, кому рекомендувалося знати, як то пописалися «вороги народу, що пролізли в апарат НКВД» (2).*

Прецедентними стали за часи тюрем і таборів інші вирази, які автор наводить у тексті. Наприклад: *«Це Андрій прочитав на якійсь стіні, коли їх введено різними закамарками та переходами. І ще прочитав безліч інших написів, позначених безсмертним і злобним шибеничним гумором, як-от: «Єжов не Ягода, весь народ став врагом народу!..». Або старе, збите, але тут чомусь свіже й вражаюче: «Чай Высоцкого, сахар Бродского, Россия Троцкого». Або – «Прощай, мама!». [...] І тут, власне, Андрій прочитав найцікавіший напис. Він був написаний дуже чітко над самою брамою, очевидно, зумисне, з відома адміністрації, хоч і зроблений під «арештантський стиль». Кривими, широкими і незграбними літерами чимось чорним було написано: «Оставь надежды, входящий сюда!» (2).*

Багато висловлювань було сформовано завдяки радянській ідеології та літературі. У романі знаходимо такі зразки прецедентних висловлювань: *«Чи ви знаєте тезу Максима Горького про те, що «Коли ворог не здається, його*

знищують!» Запам'ятайте її» (2); «Фізичний «вплив» і невблаганна логіка – «признаєшся – житимеш, як розкаяний, не признаєшся – вмреш, як принциповий ворог!» – довершують справу, людина «колеться». «Бітіє определяєт сознание!» (2).

Інші прецедентні висловлювання, пов'язані як з радянським ідеологічним дискурсом, так і з філософським, поєднуються автором в одному контексті тюремної дійсності: *«Сьогодні неділя, а значить, вихідний день для великого жаху, бо сьогодні нікого не беруть на допити (хіба кого не кого там), це раз. Друге – прийде завтра і неділі вже не буде, бо понеділок то не неділя. І, нарешті, – «пролетаріат не має чого втрачати, крім...» – ця, як відомо, геніальна теза є без сумніву основою шибеничного гумору всіх віків. Тож – «Лови момент! Коли маєш нагоду посміятися сьогодні, не відкладай на завтра. Смійся сьогодні, бо завтра не дадуть, завтра вже може бути пізно». «Ще поки людині дають, крім кунді-бунді, борщу й каші, вона має всі підстави весело сміятися. Коли ж їй зроблять «чих-пих», тоді вона вже сміятися ніяк не зможе».*

Всі ці «афоризми з арсеналу найновішої філософії ув'язнених мислителів» і ще низку інших подібних уїдливо й загонисто висловив Краснояружський, сидючи в позі факіра, й закінчив: «Так сказав Заратустра!» (2).

Отже, аналізуючи вищезазначене, з впевненістю можна сказати, що у романі «Сад Гетсиманський» прецедентні висловлювання відображають світогляд епохи та жорстку правду життя в'язнів. Досить часто автор використовує крилаті вислови та фразеологізми, зокрема, «людина з великої літери», «пуд солі з'їсти», «вигнаний з раю», «Шемякін суд», «тримати в єжових рукавицях» та ін. Також можна зазначити, що більшість прецедентних висловлювань, вжитих у тексті автором, було сформовано завдяки радянській ідеології та літературі. Значна частина прецедентних імен, які використовує письменник, мають номінативно-інформативну функцію, а також ігрову (людичну), завдяки мовній грі ілюструючи

лінгвокреативний потенціал прецедентних феноменів, що сприяють порозумінню між автором і читачем на більш глибокому рівні.

2.4. Використання прецедентних імен у романі І.Багряного «Сад Гетсиманський»

Взаємодіючи з іншими вербальними феноменами, прецедентні імена як засіб увиразнення мовлення мають потужний комунікативно-прагматичний потенціал, здатні впливати на адресата через збудження уяви, емоцій, активізації уваги і пам'яті.

Досліджуючи особливості стилістичної організації художнього світу роману І. Багряного «Сад Гетсиманський», можемо вже на початковому етапі відзначити неоднорідність і поліфункціональність прецедентних імен у тексті роману, багато з яких наділені символічними функціями. У ньому поєднуються такі три основні типи імен: релігійно-християнські прецедентні імена-символи, національно- й загальнокультурні прецедентні імена та прецедентні імена радянської епохи.

Наіменування Сад Гетсиманський як назва твору є вихідною точкою організації його комунікативного простору. Він генералізує основний ідейно-тематичний зміст у романі та імпліцитно вказує на особливості його смислової побудови. Релігійно-християнська символіка прецедентних імен, починаючи з її домінанти – заголовної назви Сад Гетсиманський, – виявляється виразніше порівняно з іншими типами, однак вона часто постає у творі приховано, непрямо, на перетині різних змістових площин тексту – у мікроконтекстах, мові автора, мові героїв тощо. Якщо одні – характеризують денотативно світ жорстокої реальності як вияв матеріально-речових і страшних реалій епохи, то інші – семіотично позначають інший світ «ідеального», духовного життя, для чого предметно-дискретне життя є лише формою вираження. Це світ релігійно-християнської семантики, мотивів і образів християнства.

Прецедентним є саме ім'я головного героя роману – Андрій Чумак, що вмонтовується в український національно-культурний простір, вказує на українськість героя :

« – Цікаво... – протяг Фрей роздумливо, а тоді враз стріпнув чубом і звернувся до Андрія усторч:

– Рід Чумаків є відважний. Скажіть, чи ви пішли в свій рід? Ви відважний?» (2).

Біблійні і християнські смисли, що характеризують персонажа роману та його внутрішнє життя, передаються прецедентним іменем Матері Божої, яке постає в оточенні загальновідомих смислів – чудо, молитва, іконка. Наприклад: *«І другий спогад, що ринув в імлі Андрієвого спустошеного серця: така сама темрява, а в ній сонячний зайчик. Невідомо, звідкіля він узявся, як він прокрався, але він мерехтів і бігав (він бігав у ночвах, що стояли з дощовою водою посеред хати) – він жартував. Потім якимось дивом той зайчик опинився вгорі і там завмер... І вже не було зайчика — десь з темряви дивилася скорбна Божя мати з дитям на руці. То та почорніла іконка, до якої мати їх щовечора ставила навколішки молитись. Але тепер вона була ясна-ясна, мерехтлива. Вона ожила й дивилася з темряви. Зачарований і зляканий Андрій не міг вийти з дива... І він пам'ятав потім усе своє життя це дитяче, таке дивне, таке зворушливе «чудо», що було другим відправним пунктом його сприймання світу... Божя мати подивилася на нього й на всіх сплячих, посміхнулася скорбно і... теж погасла» (2).*

Інші біблійні найменування і поняття вже не стільки вказують на внутрішній світ головного героя роману, скільки означають жахливі реалії зовнішнього світу – «пекло», «чортяча свистопляска». Водночас вони притягують інші національно-культурні контексти, наприклад, відомий прецедентний текст Котляревського «Енеїда»: *«Почалася для Андрія смуга, якої не можна назвати ніяким іменем, до якої не можна добрати ніякої назви. «Кошмар»? — це російське слово прекрасне, але – слабе. Маячіння? Пекло? – але біблійне пекло існувало тільки теоретично, всі це знають,*

лише роблять лукавий вигляд, що вірять в нього, а саме слово від безперервного вживання і без наочного й реального спізнання суті того, що воно прикриває, стерлося, як мідяний шаг, і стало блідим і звичайним прозаїзмом, обивательським брязкальцем. А саме пекло, особливо в «Енеїді» Котляревського, досить симпатичне й веселе. «Жах»? «Чортяча свистопляска»? «Римська інквізиція»? Ні, все це слабе і не в силі вмістити в собі того, що відбувається з людиною, з конкретною живою людиною, яка потрапила в таку смугу. Навіть вкупі взяті, всі ті означення слабкі» (2).

Також автор звертається до біблійних мотивів та символів, характеризуючи своїх героїв. Він використовує імена Якова, Петра, Давида, які мають біблійні конотації та маніфестують світ і національного антропонімікону героїв, і біблійного, а також вказують на їхнє викривлене зросійщене потрактування епохою. Наприклад : «І від самого ранку сидить біля неї отець Яков (чомусь неодмінно Яков, а не Яків, бо то, бач, звучить дуже фамільярно і по-простацькому, бо то Яків просто старого чумака звали, бо був коваль), єдиний, якимсь чудом уцілілий священник на цілу ую околицю, а може, й на ціле місто» (2); «Петровський – священник Петровський, отой «апостол Петро», дістав від Давида умовлену безіменну передачу – кілька хусточок і кілька шкарпеток. Одна хусточка синя й скраєчку надрізана. Це було знаком, що передача від Давида і що Давид на волі. Синя хусточка з надрізанним краєчком. Тепер Петровський сидить в камері внизу. Він має ту хусточку» (2); «Андрій дивиться на Петровського з глибокою, мовчазною симпатією. Кого він йому нагадує? Так, він нагадує апостола Петра. І постаттю, й своєю апостольською величчю, навіть незважаючи на гилу. Ба, може, та гила тільки підсилювала вражіння від душевної величі й стоїцизму» (2); «Забирали Давида на допит. Перший раз. Тихий і замріяний юнак Давид, обвинувачений в сїонізмі, в приналежності до організації Паолей-Сїон, весь час очікував цього моменту, але не йняв віри, що той момент прийде, що на нього може звалитися щось страшне. Він все думав, що перебуває тут випадково...» (2). Деякі мена мають не лише

християнський, а й античний контекст, наприклад міфологічний сюжет про Давида і Голіафа, наприклад : *«Випадково по телеграфу Андрій довідався про Давида. Давид сидів у трійниках і... пішов на волю. Все витримав, і не розколовся, і пішов на волю. Це точно»* (2);

Інші прецедентні імена покликані відсилати не до універсального виміру Біблії та внутрішнього світу героя, а мають реальні конотації, пов'язані із жахливою, бездушною машиною епохи сталінізму, що перемелює долі людей. Її втілено у назвах УССР, СРСР, де можна постраждати за все, наприклад: *«Цікавиться хтось долею цих усіх приречених «людішек», зданих на милість хлопчаків, у єжовських уніформах, чи не цікавиться в цілім СССР? (2). Нещастя цього Гловацького було в тім, що він був поляк, але жив в УССР. Не мавши Пілсудського під руками, НКВД посадило за цього Гловацького – бідного кравця й мирного харківського обивателя – й поклато на його маленькі плечі весь тягар відповідальності за політику й за всі діла маршалка Жечі Посполитої»* (2).

Прецедентні імена, пов'язані з епохою, актуалізують інформацію про злочини того періоду: *«Бувши начальником ДТО (Дорожньо-Транспортного Відділу), він власноруч мордував в'язнів, і хто в нього побував – ніколи того не забуде, якщо вийшов живий»* (2).

У роздумах автора про сучасність завжди є місце роздвоєнню між бездушністю епохи та «внутрішнім виміром». Наприклад, описи міста поєднують казенні найменування «Дворець советів» (назву всіх адміністративних споруд в СРСР, у яких, як привило, розміщувалися обласні, окружні, районні чи міські комітети КПРС та виконавчі комітети) та біблійне ім'я Месії, що вказує на апокаліптичність цієї дійсності: *«В небі літають чорні, зловісні птахи... «Там, там забарикадувалися всі, що обернули цей світ у юдоль сліз і страждання». Це остання й це неприступна фортеця... Це ніби Дворець Советів, виведений, як вавілонська вежа, до самісіньких хмар і навколо цієї апокаліптичної споруди гойдається море тих, що встали з сибірських кар'єрів, з усіх тюрем, з заполярної тундри, з пісків Казахстану, з*

усіх кінців неосяжної землі концентраків... Це буде остання, це буде рішальна велика битва!.. Але ж вони – тільки хаос, тільки хаос... Де ж Месія!? Де їхній Месія?» (2).

Душевний стан героя, пов'язаний з особистою трагедією і трагедією епохи, автор метафорично співвідносить з періодом в українській історії – Руїною, використовуючи прецедентну назву найтрагічнішого періоду історії України, періоду, коли вся земля була понівечена та знищена загарбниками, а населення було в край тяжкому стані: *«Вперше Андрій серйозно задумався про смерть. Душа спустошена, так ніби по ній пройшов ураган. А чи вогненний смерч. Все спопеліло. Руїна. Чорна руїна, а над нею безвихідна, нестерпна, безмежна туга» (2).*

Іншою паралеллю цього в тексті є Римська інквізиція: *«Римська інквізиція»? Ні, все це слабе і не в силі вмістити в собі того, що відбувається з людиною, з конкретною живою людиною, яка потрапила в таку смугу. Навіть вкупі взяті, всі ті означення слабкі» (2).*

Наразі можна говорити про взаємодію різних прецедентних одиниць, зокрема прецедентних імен, пов'язаних з каральними структурами, та прецедентних ситуацій: *«Цим вважаю за свій обов'язок докласти органам Державної Безпеки, що цього числа 16 серпня 1937 року повернувся до міста Н., до своєї матері й родини нелегально відомий контрреволюційний діяч, колишній близький друг М. Хвильового, Гр. Косинки, Калініна й других контрреволюціонерів, Андрій Чумак, суджений колись і засланий, але не відбувший терміну. За всіма ознаками він утік з ДАЛЬЛАГУ, в якому перебував, вже давно, а приїхав інкогніто...» (2).* (ДАЛЬЛАГ – підрозділ НКВС, який керував системою виправничо-трудоих таборів).

У творі знаходимо багато прецедентних імен, пов'язаних з епохою, такими є імена ідеологів соціалізму Леніна, Троцького, Сталіна : *«В такий день збожеволів Геннер, Юлій Романович Геннер – професор Харківського Марксо-ленінського інституту. «Соратник» самого Леніна, й приятель Сталіна, та друг Льва Троцького!» (2).* Іноді ці імена метафорично

характеризують співкамерників героя: «В дверях стояв К а р л М а р к с. Відчуття його реальності було просто приголомшуюче. І в той же час він був ніби привид, ніби клубок сивого диму чи пари, ніби туманність в погано протертих з поволоки сну очах» (2).

Також згадуються імена відомих російських революціонерів: «Були Кибальчичі, були Софії Перовські, були Желябови... Були народовольці, були українські революціонери, були, нарешті, італійські карбонарії – були герої... Де ви?! Гай-гай!.. Сіро й плескато» (2). Згадуються революціонери-анархісти в українській і у світовій культурі – Малатеста, Нестор Махно, письменник Уолт Уйтмен: «Гордий потрясав якоюсь книжкою... В брунатній обкладинці... На тій обкладинці жирними чорними літерами написано: «П о е т - а н а р х і с т, У о л т У і т м е н!» (2); «Людмила У., безумно закохана в анархізм, в його давнього апостола Малатесту та й його недавнього маршала легендарного Нестора Махна, зараховуючи до анархізму все, що було й є революційного, наснаженого і зненавистю до ВКП(б) і до всякого деспотизму» (2).

Іншою категорією прецедентних імен, широко представленою у тексті, є імена українських письменників розстріляного відродження: «А певно, що не всі... Але й цих досить... – по тих словах Донець взяв одну книгу в руки, другу... Спершу він взяв Гр. Косинки збірку «Оповідань» в червоній, обкладинці, відгорнув обкладинку й на титулі прочитав іронічно: «Галло! Є ще порох в порохівницях! Всьо више, і више, і више!» Посміхнувся, кинув. Потім взяв Хвильового «Сині етюди» – кинув... Потім взяв О. Близька збірку поезій з екстравагантним написом, в якому відбилася вся буйна комсомольська душа поета... кинув. Ще взяв кілька книг і так само кинув – всі, кого він випадково брав у руки, вже не існували або були на каторзі – малий навар для слідчого. Єдине, для чого вони, ці книги загиблих, придатні ще – це правити за документ, речовий доказ тісного зв'язку Андрієвого з прославленими «ворогами народу» (2); «Його загнали в контрреволюційну організацію письменників і науковців разом з Коцюбою, Йогансеном і

багатьма іншими й змусили «признати» й підписати купу тяжких провин перед «урядом і партією»(2); «Раніше сидів тут ще один поет, футурист, Михайло Семенко, але його кілька днів тому забрали: цей Семенко написав був найкращого свого вірша на тюремній, звучав він зовсім не футуристичне, а саме: «Тяжка неволя в рідній хаті!» Цілковитий контраст до Винниченкового «поміркованого та щирого»! За що й дістав кілька днів карцеру ще й по ребрах трохи. Також сидів тут ще голова ЛОЧАФУ (Літературне об'єднання Червоної Армії й Флоту) – Галушко, але його теж десь забрали. Це ті, що були, а тепер немає» (2); «Це був Микола Хвильовий. Бог, на якого Андрій молився з усіма своїми товаришами. Андрій колись мав щастя познайомитися з ним особисто» (2).

Номінативно-інформативна функція прецедентних феноменів супроводжується персуазивною, людичною чи парольною, або парольно-ідентифікаційною, що уможливорює демонстрацію належності комунікантів до тієї чи тієї (переважно однієї) спільноти, вони ж іноді використовуються, щоб створити гумористично-саркастичний ефект. Такі одиниці зазвичай є національно прецедентними, стосуються національного культурно-історичного простору, що досить часто взаємодіє з чужоземним. Наприклад, Андрій називає на допиті імена усіх відомих йому анархістів і революціонерів як щиросердне зізнання у співпраці з ними: «І закрутилася карусель. Слідчий взяв папір і строчив на нім карколомне відкриття. Андрій «щиро признався», що була така організація анархістів у Києві, підпільна й страшенно законспірована, до якої належав і він. Напавши так щасливо на слід, Гордий наполегливо й завзято розмотував клубок, він добивався імен. Андрій мусив давати імена. І він записав у організацію всіх знаменитих людей історії, що бодай чимсь були подібні до анархістів, лиш пильнуючи, щоб ті імена були найменш відомі Гордому й іншим, йому подібним. Так, справжнім лідером підпільної організації анархістів у Києві він проголосив Бенвенуто Челліні.

– Хто це такий? – вилупив Гордий очі. Ім'я Челліні йому нічого не говорило. Він знав Беніто Муссоліні, а Бенвенуто Челліні... Проте, зрештою, яка різниця.

– Фашист?

– Ні, анархіст...

– Один чорт! Всі ви, сволота, фашисти.

Потім Андрій записав у анархісти Баруха Спінозу.

– А-а! Це жид... Раз Барух, значить, жид... — зорієнтувався Гордий вже сам.

Потім Ульріха Гутена, викинувши "фон".

– А це хто?

– Німець... один барон.

Потім Уго Фосколо.

– А це?

– Італієць...

Потім Івана Вишенського.

– А це?

– Українець!

– Ич, позбиралася всяка махновщина!

Так вони уклали досить солідний список. Потім розписали всі явки, наради й збори, коли були, де й хто був присутній. Склали стислу програму дії. Політичну платформу. Все, як належить. Наладили зв'язок з колами Нестора Махна в Парижі... *Організація вийшла громоподібна» (2).*

Широко використовуються у романі і географічні прецедентні наіменування. Іван Багряний використовує географічні назви для позначення камер у в'язниці, вказуючи на широку географію та етнічну різноманітність ув'язнених: Наприклад: «Кричав Львов і Геннер, і весь «Біробіджан» , як прозвали ту частину камери, де були розташовані жиди, а йому злобно й уїдливо відповідав «Азербайджан», як прозвали ту частину камери, де сиділи

вірмени й перси, імітуючи совєтські республіки. Йшла війна... Виявилося, що у Львова вкрадено передачу» (2).

Гєграфічні прецедентні імена також є означниками «внутрішнього» пласту роману і вказують на апокаліптичні візії у душі героя його батьківщини зі страшними місцями ув'язнєнь. Наприклад: *«Однієї ночі Андрієві приснився дивний сон:*

...Пурпуром і міддю погоріла зоря. На вітер. Ні, то загравами пожеж взялося небо й мерехкотить, немов сяйво північне, то спалахує, то пригасає. Це ніби далека заполярна Коліма – і... це ніби його рідне місто, це Харків, і Київ, і сонячна Одеса з кораблями на рейді... Скажений вітер, вогненний смерч свистить над усім, в несамовитих вибухах розколюється й осипається обрїй – осипається вогнями ракет, шрапнеллю набоїв, клекотить і захлинається кулеметним рокотом, стугонить громом далекого й близького бою. Земля горить у вогні повстання! Його земля горить у вогні повстання... Вони вирвалися і вони йдуть!.. Незчисленна сила й сила людей. Від сонячної Одеси до далекої заполярної каторги бушує смерч» (2)

Прецедентні імена видатних митців світової культури символічно означують «внутрішній світ», що протистоїть реальному світові катівень. І. Багряний вживає такі прецедентні імена у великій кількості, щоб протиставити велич світової культури ницості сьогодення: *«Всі галереї світу тут... А межі ними Лувр... І Ермітаж... І галерея Третьякова, й музей Ханенка в Києві, і фрески Святої Софії та Печерської Лаври, і фрески храму святого Петра в Римі... І музей Сковороди... І якийсь провінційний музей, де збереглися два почорнілі образки геніального Мурільйо. І розпис козацької церкви в Переяславі... – все це змістилося в тій монографії, яку розгортає пламеніюча уява в чотирикутнику карцеру, ставши феноменальною в обличчя загибелі, – розгортає на глум цьому склепінню й на поругання людської ницості й підлоти.*

Божественна Джіоконда мружить очі і напливає на образ Богоматері, на дивні риси мадонни Сикстинської, найпрекраснішої з усіх мадонн, що

проміниться любов'ю в ореолі легенди про майстра, що її сотворив, – про безсмертного Рафаеля Санціо...

Шкіци Мікеланджело й його титанічний образ Саваофа під стелею величного храму...

Тайна вечерея да Вінчі з захмареним вірним учнем Христовим — Юдою, з невловимим тремтінням передбаченої зради...

Тіціан-Веласкес... Рембрандт, і Ван-Дейк, і вся плеяда голландських майстрів, надзвичайні образи тиші, й супокою, й могутньої сили землі, — краса і велич життя земного... Зворушливий Мурільйо... Неповторний Дюрер... Менцель... Біблійний Густав Доре... і інші, й інші...

Барвіста галерея, всі в суміш без расового розмежування — людський геній не знає раси,— ті, що належали всьому світові і що світ належав їм, ті, що мають великі імена, й ті, яких не дуже пестила слава, але від того їхня душа не перестала бути божественною.

Казковий Васнецов і монументальний Рєпін, чаклун, що воскресив у фарбах героїчну душу своїх предків... Тихий, незнаний нікому Левченко і геніальний Врубель – перламутр кольорової мозаїки сліпить душу...

Демон з поламаними крилами лежить, повергнутий в прах, і великі очі повні гордих сліз...

Демон дерзання й невгнутої волі, що не хоче обертатися в прах...»(2).

Ці прецедентні імена українських та світових митців вмонтовані у національно-маркований простір світовідчуття героя: «Море звуків гойдається. Міняється. Переходить багато градацій... Переливається, як морський прибій, – від тужливого Шопена до грімливого Бетховена, до мрійного й ніжного Штрауса... До незрівнянного Леонтовича... До солов'їного співу... До жайворонків у степу... До передзвону перепелиного. До шуму вітру над осокою, над сизим бором, над степовими озерами, де він жене ряботиння хвильок і змушує їх так ніжно й так наївно гомоніти... До цикад у степах, що під диском червоного місяця на обрії так пристрасно

зчиняють незбагненну музику, як в тій «Аїді», – таку от вечірню симфонію...» (2)

Отже, можемо зробити висновок, що прецедентні імена у романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський» свідчать про українськість головного персонажа та вказують не лише на його внутрішній світ, а й означають жахливі реалії зовнішнього світу. Також автор звертається до прецедентних імен – біблійних символів, щоб охарактеризувати своїх героїв. Широко використовуються географічні прецедентні найменування, що вказують на етнічні характеристики та географію ув'язнених, а також використовуються автором прецедентні імена видатних революціонерів, митців світової та української культури як з моделювальною, оцінювальною, прагматичною так і з ігровою, парольною функцією.

Висновки до II розділу

Підсумовуючи зазначене вище, можемо сказати, що прецедентність, аналізована на матеріалі роману Івана Багряного, ґрунтована на іменах, висловлюваннях, текстах і ситуаціях. Автор не лише актуалізує відповідну інформацію про тогочасні факти «радянської» дійсності, а й маніфестує нові знання, сприяє розумінню жахливої соціалістичної реальності, пов'язаної з побудовою комуністичного суспільства. Більшість прецедентних феноменів, які використовує письменник, виконують номінативно-інформативну функцію, називають пізнавані і відтворювані свідомістю людини реалії об'єктивної дійсності й одночасно маніфестують інформацію про цінності і пріоритети героїв роману. Також можемо виокремити загальні особливості прецедентних феноменів у романі Івана Багряного: 1) вони мають свою унікальність; 2) мають повторюваність та постійне використання; 3) пов'язані з культурою; 4) загальновідомі з погляду особливостей радянської доби й легко упізнаються без додаткових коментарів.

ВИСНОВКИ

Прецедентні феномени є надзвичайно дієвим засобом впливу на читача, адже реалії існування мови змушують усвідомлювати мовців значимість способів вираження думки через апеляцію до об'єктів культури, інших текстів, процесів навколишньої чи історичної дійсності. Через це прецедентні явища становлять інтерес для лінгвістичних досліджень.

Вивченню прецедентних феноменів у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці присвячено праці значного кола науковців, серед яких: Д. Б. Гудков, А. В. Суперанська, А. В. Маслова, В. В. Красних, Є. А. Нахімова, С. В. Ільєсова, Н. А. Кузьміна, Т. В. Крутько, О. О. Селіванова та ін.

Особливості індивідуально-авторського стилю можна описати за допомогою нових підходів, одним з яких є дослідження прецедентних феноменів, що залучає широкий апарат лінгвістичних і культурологічних методів. Під цим кутом зору практично не досліджувались твори української літератури, зокрема твори письменників ХХ століття. Бакалаврська робота присвячена розгляду прецедентних одиниць на матеріалі прози І. Багряного, а саме його роману «Сад Гетсиманський». Домінантним у роботі є детальний розгляд прецедентних одиниць з погляду їх типології, походження та стилістичної функції у тексті.

Перший розділ роботи присвячено висвітленню теорії прецедентності та основних підходів до аналізу прецедентних феноменів, які в когнітивному плані є актуальними мовними одиницями, що є загальновідомими для більшості соціуму. Якщо зважати на існування у лінгвістичних колах різних підходів до класифікації і тлумачення зазначених одиниць, нам імпонують погляди дослідників, які вважають термін «прецедентні феномени» маркером належності мовця до тієї чи іншої соціально- чи національно-лінгвокультурної групи, епохи, а також вказують на високий рівень загальної та мовної культури особистості, оскільки здатні апелювати до

досвіду та фонових знань людини. За основу у роботі беремо визначення прецедентних феноменів О. Селівановою, яка визначає прецедентні феномени як компоненти знань, позначення та зміст яких добре відомі учасникам соціо- та етнокультурної спільноти, використовувані як когнітивні та комунікативні одиниці.

Теорія прецедентності тісно пов'язана з теорією інтертекстуальності як текстотвірної категорії. Ми апелювали до думки Г. Зав'ялової про те, що основні відмінності інтертекстуальності та прецедентності полягають в тому, що інтертекстуальність функціонує на міжтекстовому рівні, а прецедентність відображає відношення між текстом і свідомістю мовної особистості.

До кваліфікації прецедентних феноменів є багато підходів. Науковці типологізують прецедентні феномени за кількома критеріями, серед яких: форма вербалізації, сфера-джерело походження, рівень прецедентності, наявність елементів трансформації тощо.

В основі класифікації прецедентних феноменів лежить критерій словесного вираження чи невираження, залежно від чого прецедентні феномени поділяють на вербальні й невербальні. Наступною важливою ознакою класифікації прецедентних феноменів виступає їх можливість або неможливість реалізуватися у мовленні, залежно від чого вони поділяються на вербалізовані і невербалізовані. До вербалізованих належать як вербальні, так і невербальні феномени, а невербалізованими вважаються тільки невербальні прецедентні одиниці.

Залежно від ступеня універсальності прецедентні феномени поділяють на соціумно-прецедентні, у складі яких є автопрецеденти, відомі у мікросоціумах, що нараховують кілька осіб, національно-прецедентні й універсально-прецедентні.

Прецедентні тексти, висловлювання, імена та ситуації є підтипами вербальних феноменів. Прецедентні тексти і ситуації, залежно від можливості вербалізації, належать до вербалізованих одиниць, а прецедентні висловлювання та імена – до власне вербальних.

У нашій роботі прецедентні явища ми вважали за доцільне класифікувати за рівнями прецедентності та за формою вербалізації. За рівнями прецедентності, тобто, враховуючи ступінь упізнаваності прецедентних феноменів окремим носієм мови, соціумом або ж загалом усіма представниками лінгвістичної спільноти, ми виокремили соціумно прецедентні, національно прецедентні та універсально прецедентні феномени. За формою вербалізації виділяємо такі основні групи прецедентних феноменів: прецедентні ситуації, прецедентні тексти, прецедентні висловлювання та прецедентні імена. Кожна із цих груп є у тексті досить чисельною і представленою значною кількістю прикладів.

Використання автором прецедентних феноменів передбачає спосіб непрямой, змістовно ускладненої комунікації, у якій розуміння повідомлення пов'язане із декодуванням смислів, які не містяться у власне висловлюванні як певному наборі мовних одиниць і потребує інтерпретативних зусиль адресата, що вдало використовують автори новітньої української літератури, невід'ємною частиною ідіостилю яких є прецедентність, зокрема, й І. Багряний.

У другому, основному, розділі дипломної роботи ми проаналізували прецедентні феномени в творчості Івана Багряного, а саме – в романі «Сад Гетсиманський». Варто зазначити, що тезаурус прецедентних текстів не є гомогенним, оскільки індивід водночас є як окремою індивідуальною, так і колективною мовною особистістю, належною до певної соціальної групи, етносу, культури, тому її свідомість містить особисті, соціально-групові та національно-культурні мовні кліше, що відображаються в дискурсі, мовній поведінці, етичних переконаннях і нормах індивіда. Художня проза автора ґрунтована на прецедентності й інтертекстуальності, яка не лише актуалізує відповідну інформацію про тогочасні факти сталінсько-радянської дійсності, сприяє освоєнню жахливої реальності, а також містить «внутрішній» універсальний зміст, пов'язаний з особистими переживаннями героя.

Ми покласифікували прецедентні одиниці у досліджуваному тексті І. Багряного, виділивши за способом вербалізації прецедентні ситуації, прецедентні тексти, прецедентні висловлювання та прецедентні імена, розкрили семантику аналізованих мовних одиниць і довели наявність у їхній структурі та змісті універсального, національно-культурного та соціально-культурного компонента, визначили їхні функції в тексті, схарактеризувавши в такий спосіб особливості ідіостилю автора.

Щодо функцій прецедентних феноменів у романі І. Багряного, то у ньому реалізується функція оцінки, виражена в суб'єктивному ставленні автора до описуваного, моделювальна функція щодо змальовуваної ним сталінсько-радянської дійсності, прагматична функція впливу на читача за рахунок впізнаваності прецедентних висловлювань та імен, парольна функція, що спрямована на встановлення спільної для автора і читача ментально-вербальної бази, ігрова або людична функція, що відображає використання прецедентних феноменів у якості свого роду мовної гри у тексті для активізації процесів його сприйняття та привернення уваги читача.

Отже, наведені цитати з роману І. Багряного, які ілюструють основні прояви прецедентності в тексті, свідчать про те, що письменник використовував прецедентні ситуації, тексти, висловлювання (стійкі сполуки, фразеологізми), імена (символи) з метою правдивого відтворення жахливої епохи репресій та акцентуації на внутрішньому світові героїв роману, пов'язаному з універсально-культурними цінностями. Національно-культурна прецедентність в аналізованому романі Івана Багряного найчастіше містить міфологічні, фольклорно-літературні ознаки (джерелами їх є Біблія, національна міфологія та література, фольклор) і пов'язана з внутрішнім світом героїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Берестова А. А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / А. А. Берестова. – Харків, 2016. – 212 с.
2. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. В. Богданова ; Донец. нац. ун-т. – Вінниця, 2016. – 20 с.
3. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста : словарь-тезаурус / Н. С. Болотнова. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 384 с.
4. Боярских О. С. Прецедентные феномены со сферой-источником «Литература» в дискурсе российских печатных СМИ (2004–2007 гг.) : дис. ...канд. фил. наук : 10.02.01. / О. С. Боярских ; Уральский государственный педагогический университет. – Нижний Тагил, 2008. – 230 с.
5. Ворожцова О. А. Лингвистическое исследование прецедентных феноменов в дискурсе российских и американских президентских выборов 2004 года : дисс. ... канд. филол. наук / О. А. Ворожцова; Уральский государственный педагогический университет. – Екатеринбург, 2007. – 215 с.
6. Высоцкая И. В. Спорные вопросы теории прецедентности. Критика и семиотика / И. В. Высоцкая – Новосибирск. – 2013. – Вып. 1 (18). – С. 117–137.
7. Гришаева Л. И. Прецедентные феномены как культурные скрепы (к типологии прецедентных феноменов) / Л. И. Гришаева // Феномен прецедентности и преемственность культур. – 2004. – Вып. 1. – № 12. – С. 15-46.
8. Гудков Д. Б. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний / Д. Б. Гудков // Вест. Моск. ун-та. – 1997. – № 4. – С.106-118.

9. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации : монография / Д. Б. Гудков. – М. : ИТГДК «Гнозис», 2003. – 228 с.
10. Гудков Д. Б. и др. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудков, Д. В. Багаева // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей ; ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : 'Филология, 1997. – Вып. 1. – С. 82-103.
11. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и теория прецедентности : монография / Д. Б. Гудков. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 152 с.
12. Гудков Д. Б. Прецедентная ситуация и способы ее актуализации / Д. Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей ; ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Диалог-МГУ, 2000. – Вып. 11. – С. 40-46
13. Денисова Г. В. В мире интертекста : язык, память, перевод / Г. В. Денисова. – М. : Азбуковник, 2003. – 298 с.
14. Завьялова Г. А. Особенности функционирования прецедентных феноменов в детективном дискурсе (на материале английского и русского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. / Г. А. Завьялова. – Кемерово, 2014. – 185 с.
15. Захаренко И. В. К вопросу о каноне и эталоне в сфере прецедентных феноменов / И. В. Захаренко // Язык, сознание, коммуникация. Филология : сб. статей / ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М., 1997. – Вып. 1. – С. 104–113.
16. Захаренко И. В. О целесообразности использования термина прецедентное высказывание / И. В. Захаренко // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей; ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Диалог-МГУ, 2000. – Вып. 12. – С. 46-53.
17. Земская Е. А. Цитация и виды ее трансформации в заголовках современных газет / Е. А. Земская // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. – М., 1996. – С. 157–168.

18. Ільченко О. А. Прецедентність як ознака текстів сучасної преси (на матеріалі метафоричних словосполучень) / О. А. Ільченко. // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2012. – Вип. 34. – С. 97–100.
19. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм: монографія [Электронный ресурс] / И. П. Ильин – М. : Интрада, 1996. – 254 с. – Режим доступа : <http://lib.ru/CULTURE/ILIN/poststrukt.txt>
20. Кальченко Т. Ю. Аксиологічна функція прецедентних феноменів у поетичному творі (на матеріалі лірики В. Герасим'юка та І. Римарука) / Т. Ю. Кальченко // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки. – 2014. – Вип. 4. – С. 75–80.
21. Кальченко Т. Ю. Національно-прецедентні феномени в поетичних текстах В. Герасим'юка : вербалізація елементів національної когнітивної бази / Т. Ю. Кальченко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 4. – С. 210–213.
22. Кальченко Т. Ю. Прецедентний текст і прецедентний вислів : критерії розрізнення (на матеріалі лірики І. Римарука і В. Герасим'юка) / Т. Ю. Кальченко // Матеріали IV Міжнародної конференції «Сучасна україністика : наукові парадигми мови, історії, філософії» : збірник статей. – Харків : Видавець Іванченко І. С., 2014. – С. 108–113.
23. Кальченко Т. Ю. Функціональне навантаження прецедентних феноменів у поетичному творі (на матеріалі лірики В. Герасим'юка) / Т. Ю. Кальченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации. – Симферополь, 2012. – Т. 25 (64). – № 4. – Ч. 2. – С. 514–519.
24. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.

25. Карпінська В. Гетсиманський сад Івана Багряного [Електронний ресурс] / В. Карпінська // Листи до приятелів. Журнал думки і чину. – Режим доступу : <https://lysty.net.ua/bagryanyj/>.
26. Кизилова Т. Ю. О специфике аллюзивных заглавий литературных произведений / Т. Ю. Кизилова // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей ; ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Диалог-МГУ, 2000. – Вып. 12. – С. 74-77.
27. Ковальчук О. Новітній українець у саду страждань : образ головного героя роману І. Багряного «Сад Гетсиманський» / О. Ковальчук // Дивослово. – 1997. – № 7. – С. 38-40.
28. Колоїз Ж. Актуалізація прецедентності в публіцистиці Івана Багряного [Електронний ресурс] / Ж. Колоїз // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – Вип. 18. – 2018. – С. 108-127. – Режим доступу: <https://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/view/2132>.
29. Кондратенко Н. В. Інтертекстуальність в українському політичному дискурсі / Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза, О. О. Порпуліт, А. В. Ковалевська // Реклама та PR у масово-інформаційному просторі; О. В. Александров (ред.). – Одеса: «Астропринт», 2009. – С. 155-160.
30. Корольова В. В. Прецедентні феномени в мові сучасної поезії [Електронний ресурс] / В. В. Корольова – Режим доступу: <https://naub.oa.edu.ua/2012/pretsedentni-fenomeny-v-movi-suchasnojipoeziji/>
31. Красных В. В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация; отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Диалог-МГУ, 1997. – № 2. – С. 5–12.
32. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

- 33.Маланій О. Творчість Івана Багряного як літературний феномен / О. Маланій // Слово і час – 2006. – №11. – С. 91 - 92.
- 34.Меркотан Л. Й. Прецедентні тексти в системі інтертекстуальності : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. Й. Меркотан. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 260 с.
- 35.Меркотан Л. Й. Класифікація прецедентних феноменів / Л. Й Меркотан [Електронний ресурс] // – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/33_OINXXI_2014/Philologia/3_179553.doc.htm
- 36.Мифтахова М. М. Явление прецедентности как языковой феномен / М. М. Мифтахова // Вестник Казанского юридического института МВД России. – №2 (16) – 2014 – С. 99-103.
- 37.Найдюк О. В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Найдюк. – Київ, 2009. – 17 с.
- 38.Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации : монографія [Электронный ресурс] / Е. А. Нахимова. – Екатеринбург, 2007. – 207 с. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics2/nakhimova-07a.htm>
- 39.Наумова Е. О. Особенности функционирования прецедентных текстов в современном публицистическом дискурсе : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Е. О. Наумова. – М., 2004. – 21 с.
- 40.Пашковська Н. Духовний абсолют українця у романах Івана Багряного / Н. Пашковська // Історико-літературний журнал. – 2007. – № 14. – С. 157-163.
- 41.Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. 5-е изд., стереотип / Ю. Е. Прохоров. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 224 с.
- 42.Самохина (Дмитренко) В. А. Функционально-коммуникативная стилистика текста: проблемы и пути решения / В. А. Самохина

- (Дмитренко) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 725. – Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків : Константа. – 2006. – С. 125-129.
- 43.Сахарук І. В. Прецедентні одиниці як засіб реалізації сугестії в українському медійному дискурсі / І. В. Сахарук // Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Філологічні студії. – 2015. – Вип. 13. – С. 337-345.
- 44.Сахарук І. В. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі / І. В. Сахарук // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк, 2011. – Вип. 23. – С. 197–203.
- 45.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
- 46.Слабошпицький М. Іван Багряний: вижити й розповісти світові [Електронний ресурс] / М. Слабошпицький // 25 поетів української діаспори. – Київ : Вид-во «Ярославів Вал», 2006. – 728 с.– Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/evshan/25poetiv16.html> /
- 47.Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе : монография. – М. : Academia, 2000. – 139 с.
- 48.Словник української мови : в 11-и тт. [Електронний ресурс] / за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/precedent>
- 49.Сніховська І. Е. Прецедентні феномени у лінгвокультурі США: механізми людичних трансформацій / І. Е. Сніховська // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2010. – Вип. 91. – Ч. I. – С. 111–113.
- 50.Тарасова И. А. Поэтический идиостиль в когнитивном аспекте : монография [Электронный ресурс] / И. А. Тарасова. – 2-е изд. перераб. – М. : Флинта 2012. – 196 с.

- 51.Тимчук О. Т. Функціональний аспект прецедентних текстів / О. Т. Тимчук, О. М. Сеньків // Молодий вчений. – № 4.3 (44.3) – квітень, 2017. – С. 251-254.
- 52.Флейшер Е. А. Основы прецедентности имени собственного : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. / Е. А. Флейшер ; Санкт-Петербургский государственный университет. – Санкт-Петербург, 2014. – 24 с.
- 53.Хлопова, Т. В. К вопросу о понятии «прецедентность» / Т. В. Хлопова // Вестник Амурского государственного университета. – 2009. – Вып. 46. – Сер. Гуманитар. науки. – С. 119-121.
- 54.Чорновол-Ткаченко Р. С. Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок Льюїса Керрола) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Р. С. Чорновол-Ткаченко; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 19 с.
- 55.Шапошник Ю.М. Культ протистояння системі в романі І. Багряного «Сад Гетсиманський» / Ю. М. Шапошник // Актуальні проблеми філології. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 12-13 грудня 2014 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 46-49.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багряний І. Сад Гетсиманський / І. Багряний. – Київ : Час, 1991. – 512 с.
2. Багряний І. Сад Гетсиманський: Роман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=29>
3. Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпрянщини / Упоряд. і авт. приміт. В. А. Чабаненко. — Київ: Дніпро, 1990.